المعهد العالمي للفكر الإسلامي (١١)

إشكالية الإستبداد و الفساد
في الفكر و التأريخ السياسي الإسلامي

أ. د. عبد الحميد أبو سليمان

ترجمة:
توفيق كريم

دابەشکاری سەرەکیی بڵاوکراوەکانی پەیمانگا:
٠٧٧٠٢٤٥٥٥٠٤

پەیمانگای جیهانیی فیکری ئیسلامیی (١١)

گرفتی دیکتاتۆرییەت و گەندەڵی
لەهزر و مێژووی سیاسیی ئیسلامیدا

نووسینی:
د. عەبدولحەمید ئەبو سلێمان

وەرگێڕانی:
تۆفیق کەریم

گرفتی دیکتاتۆرییەت و گەندەڵی
لەهزر و مێژووی سیاسیی ئیسلامییدا

پەیمانگای جیهانیی فیکری ئیسلامیی
(١١)

گرفتی دیکتاتۆرییەت و گەندەڵی
لەهزر و مێژووی سیاسیی ئیسلامییدا

نووسینی:
د. عەبدولحەمید ئەحمەد ئەبو سولێمان
وەرگێڕانی:
تۆفیق کەریم

چاپی یەکەم
١٤٣٢ی کۆچی ٢٠١٠ی زاینی

ناوی کتێب: گرفتی دیکتاتۆرییەت و گەندەڵی لە هزر و مێژووی سیاسیی ئیسلامییدا.

نووسینی: د. عەبدولحەمید ئەحمەد ئەبو سلێمان.

وەرگێڕانی: تۆفیق کەریم.

لە بڵاوکراوەکانی: پەیمانگای جیهانیی فیکری ئیسلامیی، ژمارە (١١).

لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی (٢٧٠٣)ی ساڵی (٢٠١٠)ی دراوەتێ.

چاپی: یەکەم – سلێمانی – ٢٠١٠.

چاپخانە: شڤان.

تیراژ: (٧٠٠) دانە.

ئیمەیلی پەیمانگا: iiitkurdistan@yahoo.com

بەناوی خوای بەخشندە و میهرەبان

پێشەکیی وەرگێڕ

ئەم بابەتە کورتەی دکتۆر عەبدولحەمید ئەحمەد ئەبو سلێمان کۆمەڵێك مەسەلەی گرنگ و نوێی لەخۆگرتووە، کە بەپێی شارەزایی من کەمتر زانایانی ئیسلامیی لەسەریان وەستاون.

مامۆستا بە دیدێکی رەخنەگرانەوە ئاوڕ لە مێژووی ئیسلامیی دەداتەوە، بۆچوونێکی داهێنراوانەشی هەیە بۆ ئایندەی میللەتی ئیسلامیی.

سەبارەت بە حاڵی دواکەوتوویی جیهانی ئیسلامیی و چۆنیەتی قوتاربوون لێی، رێچکەیەکی تازە پێشنیاز دەکات. هەروەها لەسەر دەسەڵاتی میللەت و گەڕانەوەی زاڵبوونی ویستی گەل بەسەر حکومەت و دەسەڵاتی راپەڕاندندا، هەڵێنجانی تایبەتی کردووە. تەنانەت لەسەر ئەو تەمەنەی کە بۆ تاکی کۆمەڵگە باشە تیایدا بەشداریی هەڵبژاردن بکات، مامۆستا قسەی جیاواز و بەجێی خۆی هەیە، هەروەها باسێکی گرنگیشی وروووژاندووە سەبارەت بە زەروورەتی جیاکردنەوەی رۆڵ و بوارەکان و خۆبەراوردکردن بە پێغەمبەری ئیسلام ﷺ.

بۆیە کاتێك بابەتەکەم خوێندەوە، بە سووکە داوایەکی برایانی پەیمانگای جیهانیی فیکری ئیسلامیی، ئەرکی وەرگێڕانەکەیم لە ئەستۆ گرت، هەرچەندە داڕشتنێکی ئاڵۆز و قورس بوو، کاتەکەی منیش هاوکارم نەبوو بۆ زۆر وردکردنەوە و گەڕانەوە بۆ فەرهەنگەکانی زمان، یان سەرلەنوێ چوونەوە بەسەر داڕشتنی وەرگێڕانەکەدا و بەراوردکردنی بە دەقە عەرەبییەکەی. بەڵام بۆچوونەکانی مامۆستا عەبدولحەمیدم لا تازە بوون و زۆریش بە پێویستم زانی غەمخۆران، بەتایبەت پەروەردەکار و رۆشنبیرە مسوڵمانەکان، ئاگاداریان بن، ببێتە مایەی گفتوگۆ و راگۆڕینەوە، کە وادەزانم بۆ

ئـەوەش دەشـێن لـە قۆناغـەکانی بەرنامـە و پرۆگرامـە پەروەردەییەکانـدا سـوودیان لێوەربگیرێت و لەسەر ئەو بنەمایانە هێڵە گشتییەکانی پەروەردە داڕێژرێت.

ئەم بۆچوونەم مانای بێکەموکورتی بابەتەکەی مامۆستا عەبدولحەمیـد ناگەیـەنێت، یان واقیعییبوونی هەندێك لە بۆچوونەکانی، کە من وا هەستم بە هەندێکیان کرد.

دواقسەشم دەستخۆشـی و سوپاسـکردنی برایـانی پـەیمانگانی جیهـانیی فیکـری ئیـسلامییە، کـە لـەم مـاوە کورتـەی تەمـەنی لقـی پەیمانگاکەیانـدا لـە کوردسـتان، خزمەتێکی بەرچـاویان کـردووە و مەڵۆیـەکی پڕدانیـان لەسـەر خـەرمانی رۆشـنبیریی کوردیی داناوە.

پەروەردگار پشت و پەنای هەموو لایەکمان بێت.

تۆفیق کەریم

٢٠١٠/١٢/٦

میللەتێکی چاکەخواز

قورئانی پیرۆز کۆمەڵە چەمکێکی خستووەتە روو، کە پێویستە سیستم و دەستگا کۆمەڵایەتییەکان بۆ ئاراستەکردنی مرۆڤایەتی لەسەریان بنیات بنرێن، بەڵام شێوە راپەراندنیان و هۆکارە گۆڕاو و گەشەکردووەکانیانی داوەتە دەست مرۆڤەکان خۆیان بەپێی پێویستی سەردەم و فراوانبوونی زانست و تێگەیشتن و پێشکەوتنی شارستانیەتی مرۆڤایەتی و ئەو گۆڕانکاریی و بەرەوپێشچوون و توانایەی کە بەدەستیان دەهێنن.

دیارترین چەمکێك کە درەنگانێك بیرمەندە موسڵمانەکان وەك دامەزراوەیەکی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی گرنگ لێی بەئاگا هاتنەوە، (نەك تەنها دامەزراوەیەکی راوێژکاریی یان خۆبەرەوە بەر بۆ لای دەسەڵاتدار، کە پێشتر ئەم چەمکە پشتگوێخرابوو، وەك دامەزراوەیەکی سەرەکی بەڕێوەبردنی دەسەڵاتی دانەڕێژرابوو)، ئەو دامەزراوەیەش دامەزراوەی شورا (راوێژ)ە، کە چەمکی پرس و ڕا لە واقیعی سیستمی سیاسیی ئیسلامییدا بەرجەستە بکات و بەگەڕ بخات.

بۆیە سەرنجی موسڵمان رادەکێشین بۆ دووبارە خوێندنەوەی قورئانی پیرۆز، تا کۆمەڵە چەمکێکی دیکە کە لە قورئاندا هاتوون و پێویستن بۆ بنیاتنانی دامەزراوەکانی سیستمی کۆمەڵایەتی ئیسلامیی هاوچەرخ بەشێوەیەکی کاراو دروست سەرلەنوێ هەڵێنجن کە بەداخەوە بیرمەندە موسڵمانەکان بەشێوەیەکی تێروتەسەل تا ئەمڕۆش بیریان نەکەوتووەتەوە.

هۆیەکەشی تا ئەندازەیەکی زۆر دەگەڕێتەوە بۆ ئەو رۆڵە جیاجیانەی پێغەمبەر ﷺ لە ژیانیدا بینیونی وەك: پەیامبەرێکی موبەلیغی خاوەن سرووش، بانگخواز، مامۆستا، سەرۆکی وڵات، دامەزرێنەری کۆمەڵگە، ئەمانە کۆمەڵێك (ڕۆڵ) بوون، کە دەبوو موسڵمانان پاش کۆچی دوایی پێغەمبەر ﷺ لە یەکدییان جیاکردبایەوە، بۆ نموونە رۆڵی پێغەمبەرایەتی و پەیامگەیاندن بە کۆچی دوایی پێغەمبەر ﷺ کۆتایی

هـات، بـەڵام سـۆفی و شـیعەکان بـە باسـی کـەراماتی شـێخ و پیاوچـاك و بێگونـاهی ئیمامەکان بەشێوەیەك لە شێوەکان کاریـان لەسـەر بـەردەوامیی ئـەم ڕۆڵـە کـردووە، هەروەها دەبوو پاش کۆچی دوایی ڕۆڵی پێغەمبـەر ﷺ وەك مامۆسـتا و بانگخوازێـك جیاکرابایـەوە، لـە ڕۆڵـی سـەرۆکی حکومـەت و ئـەو نوێنەرایەتیکردنـە کـە دەکرێـت سەرۆکی حکومەتان و حزبەکانن بیگێڕن لە گۆڕانکـاریی پـلان و بەرنامـە سیاسـیی و کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکاندا، ئەم جیاکردنەوەیەش بۆ ئەوەیە بەرژەوەنـدیی گـشتیی میللـەت پێـشێل نـەکرێت و ئـایین و پیرۆزییـەکانی بـۆ بەرژەوەندییـە تایبەتـەکان بەکارنەهێنرێن، کە بێگومان (ئەگەر ئەرکی بانگەواز و پەروەردە لە ئەرکی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندن جیانەکرێنەوە) مێـژوو سـەلماندوویەتی ئـایین و پیرۆزییـەکانی سیاسـییانە دەخرێنە خزمەت دەسەڵاتداران و بەرژەوەندییەکانیانەوە، ئەمەش سەردەکێشێت بـۆ چەسپاندنی دەسەڵاتی دیکتاتۆرییـەت و پاشـانیش بڵاوبوونـەوەی گەنـدەڵی، چـونکە مرۆڤـەکان بـە سروشـتی خۆیـان لاوازیـی روویـان تێـدەکات، هـەرگیز ناگەنـە پـاکێتی پێغەمبەران.

گرنگە بـزانین دیکتاتۆریـەت و گەنـدەڵی پێکـەوە بەنـدن، زۆرجـاریش بـە بیـانووی پووچەڵ و چاوەڕاو کردن دیکتـاتۆران دزە دەکـەن و دەگەنـە دەسـەڵات، دەسپێـچی گرنگیش کە کاری دیکتارتۆرییەت ئاسان دەکات بۆ شەرعیەتدان بە تۆقاندن لە بڕیـار و کاروبارەکانیدا: کەمهۆشیاریی جەماوەر و ئاستنزمیی ڕۆشنبیریی و بێئەزموونیەتی، هەروەها نەبوونی دەزگـای پـەروەردەیی و ڕاگەیاندنـەکان کـە پاسـەوان و پـارێزەری میللەتن.

ئەمەش میللـەت دەخاتـە نـاو بازنەیـەکی داخـراو و خولانەوەیـەکی پڕوکێنـەرەوە، واتە: لە کەمهۆشـیارییەوە بـۆ دیکتاتۆریـەتی دەسـەڵاتە ملهوڕەکان و بەرژەوەندییـە تایبەتە گەندەڵەکان، بەمـشێوەیە گەنـدەڵی چـەقۆی دیکتاتۆریـەت و خۆسـەپاندن و ملهوڕی قووڵتر دەکاتـەوە لەسـەر گـەردن و تواناکـانی میللـەت، ئـەو خۆسـەپاندنەش دەگاتــە ئاســتێك دەروونــی میللــەت تێکبــشکێنێت و ڕۆشــنبیری نــزمتر بکاتــەوە و

هۆشیاری لاوازتر بکات، جا بەو شێوەیە خولانەوە لـە نـاو بازنـە داخراوەکـەدا کـە لـە پێشەوە ئاماژەمان پێدا، بەردەوام دەبێت.

کەواتە گەلان بۆ سیستمی ژیانیان و پێشخستنی ژیاریان پێویستیان بـە بنیاتنـانی کۆمەڵێك دامەزراوە دەبێت بۆ هۆشیارکردنەوەی میللەت و رێگرتن لـە خۆسـەپاندن و دیکتاتۆریـەت و گەنـدەڵی دەسـەڵاتداران و داروودەسـتەکانیان، تـا وەك پەککەوتـە و بیرکۆڵ مامەڵە لەگەڵ میللەتاندا نەکەن و خۆیان لە یەککاتدا داواکار و دادوەریش بن.

بە دڵنیاییشەوە بەبێ هۆشیاری جەماوەر دیکتاتۆریەت و گەندەڵی قەڵاچۆ ناکرێن، بەڵکو تەنها بە هۆشیاربوونەوەی میللـەت و رێکخـستنی ریزەکـانی و بـوێریی لاوانـی، دیکتاتۆریـەت و گەنـدەڵی رادەماڵرێـت، میللـەتیش ئـەو وزە زۆرەی بەخـشینە و ئـەو هاوکێشەی هێز و بەرژەوەندییانەی لەناو کۆمەڵگەوە بەدەستدێنێت.

جا بۆ ئەوەی هاوجوتەی دیکتاتۆریەت و گەندەڵی بە هۆشیارکردنەوەی میللـەت و کادرەکانی رابماڵرێت، پێویـستە بایـەخ بـە خێـزان و ئـەدەبیاتی پـەروەردەی بـاوك و دایك بدرێت، لەبەر ئـەو رۆڵـە گرنگـەی کـە لـە نـاخی نەوەکانیانـدا هەیانـە، هـەروەها پێویستیـشە رۆڵـی پـەروەردە و فێرکـردن و بانگـەواز، بـە سـەربەخۆیی بهێڵرێتـەوە، دەزگایەك یان چەند دەزگایەکی سەربەخۆ و تایبەتیان بۆ دابمـەزرێن، کـە راسـتەوخۆ لەلایەن میللەتەوە هەڵسوڕێنرێن و رۆڵیـان لـە پێگەیانـدنی کەسایەتی و نـاخی تـاکی موسـڵمان هـەبێت و کـەلتووری مرۆڤـەکان پاڵفتـە بکاتـەوە، ئائەمـە رێگـای کردەیـی راسـتەقینەی هۆشـیارکردنەوەی هاووڵاتیـان و بوارپێدانیانـە بـۆ ئاراسـتەکردن و چاودێریکردنی رۆڵی دەسەڵات.

جا لە سۆنگەی هۆشیاریی هاووڵاتی و پەروەردەکردنیانەوە رۆڵی ئایین و بـەهاکان دێنە گۆڕێ لە ئاڕاستەکردنی دەسەڵاتدا، ئیتر حکومەت بە سەپاندنی دیکتاتۆرییەت و گەنـدەڵی، میللـەتی پـێ فریـو نادرێـت، بەمـشێوە سیـستمی میللـەت دەپـارێزرێن و لەگەڵیـشیدا مـاف و بەرژەوەنـدی و داهاتـەکانیش لـە فـەوتان و بێـسەروبەریی دەپارێزرێن. داهات و وزەکانیش لە پێویستییەکانی میللەت و گەشەپێدانی تواناکـانی

و دۆزینـــەوە و بەگەڕخـستنی وزەی پـەنهانی ڕۆڵـەکانی میللەتـدا ئاڕاسـتە دەکـرێن، بەوشێوە میللـەتی موسـڵمان دەبێتـە ئاڕاسـتەکار و چـاودێر لەسـەر دەسـەڵاتداران و بەرنامە سیاسییەکانیان، نەك بە پێچەوانەوە.

ئـالێرەوە چەقبەسـتنێکی رێـژەیی و بەرەوپێـشنەچوونی ژیـانی خـەڵکی لـە پـاش کۆچـی دوایـی پێغەمبـەری ئیـسلام ﷺ بـۆ ماوەیـەکی دوورودرێـژ بـەدی دەکـەین، هۆیەکەشی سروشتی سەردەمەکە و دوورخستنەوەی کاریگەریی زانایـان و بیرمەنـدان بوو لە ژیانی گشتیی میللەتـدا لـە لایـەن سـەرانی دەسـەڵاتەوە، ئەمـەش بـووە هـۆی لاوازبوونی ڕۆڵ و جووڵەی زانایان و پاشـانیش کزبـوونی بازنـەی زانـست و مەعریفـە، ئینجا کزبوونی ڕۆڵیان لە هۆشیارکردنەوەی میللەتدا لـە کاروبـاری گـشتیی ژیانیـان و کاروباری بنیاتنان و پێشخـستنی دەزگاکانیـدا، ئەمـەش کـارێکی کـرد کـە بیرمەنـد و زانایان بە کردەیی تەنها خۆ بە هەندێك سوننەتی پێغەمبەرەوە ﷺ ببەستنەوە، کـە کۆی سوننەتی پێغەمبەر ڕێکخستنی ژیان و کاروباری دەسەڵات و بەڕێوەبردنی کـاری سیاسیی میللەت لە هەموو سەردەم و شوێنێکدا لەخۆ دەگرێت، بـەڵام ئـەوان خۆیـان لە پەنای سوننەت و هەندێك پیرۆزیدا، بەتایبەت سـوننەتە کەسـێتییەکان، گـیر کـرد، بێگوێدانـە ئـەو گۆڕانکارییانـەی پـاش سـەردەمی پێغەمبـەر ﷺ بەسـەر دوورگـەی عەرەبی و وڵاتدا هات لە هەموو ڕوویەکەوە.

کەچی گرنگییدان و خۆبەستنەوە و هەڵێنجانیان لـە قورئـانی پـیرۆز کـەمکردەوە، لەگـەڵ ئـەوەی قورئـان تایبەتمەنـدی ئـەوەی هەیـە کـە ڕەهەنـد و چـەمکەکانی نەبەستراون بە هیچ سەردەم و جێگایەکەوە، بەمەش بوار دەڕەخسێنێت کە هاوشانی گۆڕانکـاری هـەموو سـەردەم و شـوێنەکان هـەنگاو بنرێـت و پێداچـوونەوەی بەرەوپێشەوە چوونەکانی ژیان بکرێت، بەو شێوەیەی کە ئامانجەکانی پەیامی خوایی بێتە دی بە پێی بارودۆخ و گۆڕانکارییەکانی هەموو سەردەم و شوێنەکان.

لەم سۆنگەوە سەرنج بۆ دوو ئایەتی پیرۆز ڕادەکێشین، کـە بەشـێوەیەکی تایبـەت پەیوەندن بە چەمکی بانگەواز و فێرکردنی ئایینەوە و باوەڕمان وایە پێویست دەکەن

کە کاروباری بانگەواز و فێرکردنی ئایینی بدرێتە دەزگایەکی کۆمەڵایەتی پەروەردەیی گرنگ، کە دەبوو میللەت هەر لە سەرەتاوە ئەم دەزگایەی بە سەربەخۆیی دامەزراندایە و زەمانەتی سەربەخۆبوونیشی دابین بکردایە، ئەم دەزگایە لە کۆنیدا هاوشانی دەزگای دەستووردانان و دەزگای راوێژی سیاسیی و چاودێری و یاسادانان بوایە، تەنانەت لەگەڵ دەزگای قەزا و هەر دەزگایەکی دیکەی بنەڕەتی کۆمەڵایەتی هاوکات بوایە، ئەمەش بۆ ئەوەی ئەو دەزگای فێرکردن و پەروەردە ئایینییە بتوانێت رۆڵی دامەزرێنەرانە و کارای خۆی ببینێت، لەوانەش دەزگای خێزان و باوك و دایك، لە سەرخستنی بانگەواز و هۆشیارکردنەوە و پەروەردە و فێرکردنی ئایینی و هۆکارەکانیان بەدەست بخات، بە دوور لە خۆرەی ناشیرینکردن و پەراوێزخستن یان قۆستنەوە و خراپبەکارهێنانی ئایین، بە هەر شێوە و لە هەر بەرگێکدا بن، جارێك بە گۆشەگیرکردن و پەراوێزخستن بەوەی چەمکی ئایین و بانگەواز و فێرکردن بکرێنە چەند دروشمێکی بۆش و بەتاڵ و هەندێك ئاهەنگ و مەولودنامەگێڕان، یان فەتوا دەرکردن بۆ پشتیوانیی دەسەڵاتداران و ململانێ سیاسییەکانیان، جارێکیتر بە شێواندن و خراپبەکارهێنانی بانگەواز، ئەویش بە قۆستنەوەی ئایین و پیرۆزییەکانی لە لایەن دەسەڵاتدار و سیاسیی و خاوەن بەرژەوەندییەکانەوە کە پیرۆزیی ئایین دەکەنە داردەست بۆ بڵاوکردنەوەی ترس و تۆقاندن و دەمبەست و گزیکردن لە جەماوەر، لە پێناو خزمەتکردنی دەسەڵات و سیاسەت و بەرژەوەندییە تایبەتییەکانیان.

دوو ئایەتە پیرۆزەکەش کە دەبێت لە ژیانی سیاسیی و کۆمەڵایەتی ئیسلامییدا لێیان تێبگەین، یەکەمیان: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) (آل عمران: ١٠٤). دووهەمیشیان ئایەتی: (وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُواْ كَآفَّةً فَلَوْلاَ نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَآئِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُواْ فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُواْ قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُواْ إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ) (التوبة: ١٢٢).

وشەی (أمة) لێرەدا بە مانای (تاقم) (کۆمەڵ) یان بە زمانی ئەم سەردەمە بە مانای دەستە یان دەزگای سەربەخۆ دێت، کە میللەت سەرکردایەتییەکەی هەڵدەبژێرێت تا ببێتە دەزگایەك جگە لە ئەرکی سەرشانی چاوپۆشی لە هیچ شتێکیش نەکات، نە دەسەڵات نە کاریگەریی بەرژووەندییەکان نە هیچ ئیعتبارێکی دیکە، مەگەر کاتێك میللەت متمانەیان پێببەخشێت یان پشتیوانیان لێ بکات و بڕوای بە راپەڕاندنی کارەکانیانی هەبێت.

هەروەها پێمانخۆشە سەرنجی خوێنەر بۆ ئەوە راکێشین جگە لەم دوو ئایەتە، ئایەتگەلێکی دیکەی قورئانی هەن، ئەوانەیان لێرەدا گرنگە ئاماژەیان پێبکرێت، دوو بڕگەی قورئانییە، کە پەیوەستن بە دەزگایەکی کۆمەڵایەتی بایەخدارەوە، ئەویش دەزگای خێزانە، ئەم دوو بڕگە قورئانییە حەقە زیاتر لێکۆڵینەوەی زانستی کۆمەڵایەتییان لەسەر بکرێت و گرنگییان پێبدرێت، تا ببنە بناغەی داڕشتنی یاساکانی خێزان، لێکۆڵینەوەکەش لەبەر رۆشنایی بەرەوپێشچوونی سەردەم و توانای لابردنی لەمپەرەکانی سەر رێگا، هەر لەبەر رۆشنایی ئەو بڕگە قورئانییانەوە چاوێك بخشێنێتەوە بە کەلەپورماندا کە بە هۆی گۆڕانی بارودۆخ و پێویستی و تواناکانی ئەمڕۆوە، ئەو کەلەپورە نابێت بە ئامانج گەیشتنی ئەو چەمکە قورئانییانە، بۆیە ئەوە دەخوازین کە لەمڕۆژەدا شێوە جێبەجێکردنی ئەو تێگەیشتنانە هەموار بکرێن، سەبارەت بە یاسای خێزانی موسڵمان بەشێوەیەکی کارا و راستەقینە ئەم چەمکە قورئانییانە جێبەجێ بکرێن دەربارەی پەیوەندی خێزان، ئەو دوو چەمکە قورئانییەش (إمساك بمعروف) أو (تسريح بإحسان) خوای گەورە دەفەرموێت: (فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ) (الطلاق: ٢) جا هەرچەندە بەشێك لە زانایانی پێشین دەرکیان کردووە بە چەمکی (با بە کەمێکیش بێت) ئەو رۆڵە جیایانەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ماوەی سەردەمی پێغەمبەرایەتیدا گێڕابوونی، بەتایبەتی جیاوازی نێوان رۆڵی پێغەمبەرێتی و گەیاندنی لەگەڵ رۆڵی فەرمانڕەوایی، بەڵام جیاوازی نێوان پێغەمبەری موبەلیغیان لەگەڵ پێغەمبەری

بـانگخواز و مامۆسـتا لا روون نـەبووە، ئـیتر بـە هـۆی کۆمەڵـە رووداوێکـی خێـرا و کەلەپووری کەڵەکـە بـوو بەرژەوەندیگـەلێکی رێگەپێنـەگیرا، هـەروەها بـە هـۆی ئـەو گۆڕانکارییانەی بەسەر سیستمی کۆمەڵایەتی و سیاسیی پاش وەفاتی پێغەمبـەر ﷺ لـە چـەرخی یەکەمـدا هـات، پاشـان کارەسـاتەکانی رووخـانی سیـستمی خیلافـەت و زاڵبوونی چەمکی هۆز و بنەماڵەچێتی بەسەر سیستمی دەوڵەتدا، دواییش تێکەڵبوونی کەلتووری ئەو وڵات و نەتـەوە نوێیانـەی کـە موسـڵمان دەبـوون و زاڵبـوونی سـتەم و گەندەڵی دەسەڵاتداران و بەرژەوەندیی خۆیان و دارودەسـتەیان، لـە پـاڵ ئەمانەشـدا بەرکەنارخـستنی زانایـانی قوتابخانـەی مەدینـە و رێگەپێنـەدانیان بـە بینینـی رۆڵـی سەرکردایەتیکردن، بەڵکو ئاراستەکردنیان تا ببنـە مامۆسـتای وانەبێـژ و ئـەکادیمی و پاڵپـشت بـۆ ئـەمیر و موچـەخۆرەکانیان، تـا گەیـشتە پێگەیانـدنی تاقمێـك کـە بەرژەوەندییان بە بەرژەوەندی تاقمە سیاسییە دەسـەڵاتدارەکەوە ببەسـترێتەوە، تـا گەیشتە ئەوەی ئایین و ئامانجەکانی ئایین لە ژیانی سیاسیی بپچڕێنرێت.

هەموو ئەمانە لەلایەکەوە، لە لایەکی دیکەشەوە ماوەیـەکی دوورودرێـژ گۆڕانکـاری ریشەیی ئەوتۆ بەسـەر سروشـتی رۆژگارەکـەدا نـەدەهات لـە رووی ئاوەدانکردنـەوە و ئابوورییەوە، هەموو ئەمانە بەشداربوون لەوەی تاقمە سیاسییەکە و دارودەستەیان با ئامانجی سنووربەندکردنی بیری زانا و بیرمەندەکان بگەن، بەوەی حەزیان لـە لاسـایی و دواکەوتن بێت و رۆڵ و بیرکردنەوەیان لە قاڵب بدرێت و لە زۆربەی کاروباردا (لەبەر ئەو هۆیانەی کە باسمانکرد) ئەو زانا و بیرمەندانە ناچاربوون تەسلیم بە ئەمری واقیـع بـبن، تـەنها سـەرنجی پرۆسـەی جێبـەجێکردنی شـەریعەت بـدەن لـە سـەردەمی پێغەمبەرایەتیدا و سەرنجی ئەو ئاراسـتانە بـدەن کـە لـە کـاتی چەسـپاندنیدا بەسـەر دۆخـی کۆمەڵگـەی سـەردەمی پێغەمبەرایەتیـدا دەچەسـپا، بۆیـە زۆر لـەو زانایانـە پابەندبوون بـە رووکـاری دەقەکانـەوە بەشـێوەیەکی بەشـەکی (جـوزئی) و بـژاردەیی (انتقائي)، زیاتر لە پشتبەستن بە چـەمکە گشتییەکانی شـەریعەت و مانـا و ئامانجـە باڵاکانی کە پەیوەست بە هیچ سەردەم و شوێنێکەوە نین و بەردەوام بە نوێگـەریی و

ئیجتیهـادکردن پـێش دەکـەون، لـە ڕێگـەی بـیری سیاسـیی کۆمەڵایـەتی زینـدووی پێـشکەوتووەوە، کـە لەگـەڵ نـاوەڕۆکی گۆڕانکارییـە نوێیەکانـدا بیگـونجێنن، بـە سوودوەرگرتن لەو حیکمەتە پابەندییەی پێغەمبەرایـەتی کـە چـۆن بـەپێی گونجـان و حـسابکردن بـۆ چـەمك و ئامـانجی شـەریعەت بەسـەر قەومەکەیـدا لـەو سـەردەم و جێگایەدا جێبەجێی دەکرد.

ئـەم دیاردەیـەش لـە بـیری ئیـسلامییدا بـە دیـاردەی لاساییکردنەوە و داخستنی دەرگای ئیجتیهاد ناسرا، ئیتر لەو کاتەوە بیری ئـایینی ئیـسلامیی (جگـە لـە هەنـدێك هەوڵی بـوێر و داهێنەرانـە) بـە شـەکی و بـژاردەیی و زیـادەڕۆییکردن و قۆسـتنەوەی رووکاری دەق و کەلەپوور و خۆحەشاردان لە پەنای پـیرۆزی دەقەکانـەوە، بـوون بـە نەخش بۆی، بەمەش ڕۆڵـی ئـایین پـەراوێزخراو بـەکارهێنانی بـۆ خزمـەتکردنی تاقمـە سیاسییەکە و ستەم و گەندەڵییەکانیان سەریگرت، چونکە دیکتاتۆرییەت و گەنـدەڵی پێکـەوە ئـالاْون، یـەکتر موتربـە دەکـەن، ئـەم بازنـە رووخێنـەرە نەگبەتـە لـە ژیـانی کۆمەڵگـەدا ناشـکێنرێت، مەگـەر میللـەت و گـەلان بـە هـەوڵی دڵـسۆزانەی بیریـار و پـەروەردکار و ریفۆرمخـوازە بوێرەکـان هۆشـیار بکرێنـەوە و رۆشـنبیرییان پوخـت بکرێتەوە و تێڕوانینی بوونەوەریی و شارسـتانییان نـوێ بکرێتـەوە و پەروەردەیـەکی باشـی نـەوەکانی بکرێـت و دەزگـا سیاسـیی و کۆمەڵایەتییـەکان بنیـات بنرێتـەوە، دەسەلاْت لە یاسا گشتیی و ئاڕاستەکانیدا بگەڕێتەوە بۆ دەستی زۆرینەی میللەت.

خۆ ئەم پرۆسەیەش بەبێ دەستپێشخەریی بیریار و پەروەردەکار و ریفۆرمخـوازان، بەو شێوەیەی کە باسمانکرد، بەبێ ئەوانە هیچ بوار و ئومێدێك نییە بـۆ هەسـتانەوەی میللەتو گەشەدان بە وزە و بەگەڕخستنی ئیرادەی ژیان و بینا و داهێنان تیایدا.

گرنگـە ئامـاژە بـەوە بکـەین کـە سـەرکەوتوویی سـەردەمی دەسـەلاْتی خەلیفـە ئەبوبەکر و عومەر و سەرەتای سەردەمی خەلیفە عوسمانیش (خوا لێیـان رازی بێـت) هەرچەندە ڕۆڵی بانگەواز و پەروەردە و فێرکردن لە ڕۆڵـی دەسـەلاْت و فـەرمانڕەوایی لـەو سـەردەمانەدا جودانەکرابوونـەوە، بـەلاْم بەشـێوەیەکی گـشتیی فـەرمانڕەوایی و

شـێوەی دەسـەڵات و پیـاوانی بەڕێوەبـەر هـەر لـە سـەر ئـەو حاڵەتـە بـوون کـە لـە سەردەمی پێغەمبەرایەتیدا ڕێکخرابوو.

بەڵام پـاش مـردن و شـەهیدبوونی زۆر لـەو پیـاو و هاوەڵانـە و لاوازی و پیربـوونی زۆری ئەوانەشـی کەمابوونـەوە، لەگـەڵ گـۆڕانی بـارو گـوزەران و خەڵکەکـە و پـاش فراوانبوونی سنووری دەوڵەت و بەرینبوونی فتوحاتی ئیسلامییو موسڵمانبوونی زۆر لـە گـەلانی دی، ئـیتر دەبـوو گۆڕانکـاری و لـە شـێوەی سیـستم و کەسـایەتی و قۆناغەکانیشدا ڕوو بدەن، چونکە پێغەمبەری خوا کە هەمیشە وەحیی پشتیوان بـوو، حیکمـەتی سـەردەمەکەی پلەبەندییـەکی تۆکمـە بـوو، بـۆ چـەمکەکانی قورئـان و چەسپاندنی ئامانجەکانی، تا ببنە بەڵگە بە سەر خەڵکـەوە کـە ئـەم قورئـان و ئایینـە ڕووناکی و ڕێنمایی ژیانی ئادەمیزادە و کاری خەیاڵ و ئەفسانە نییە.

بەو جۆرە دەبوو پاش کۆچی دوایی پێغەمبەریش ﷺ حـاڵی موسـڵمانان ـ بـەپێی توانـا ـ هـەر بـەو شـێوەیە بمایایەتـەوە، بـە سـوودوەرگرتن لـە ئـایین و بنـەماکانی، هـەروەها سـوودبینین لـە بەرنامـەی پێغەمبـەر ﷺ لـە بـەڕێوەبردنی دەسـەڵاتدا، لـە پلەبەنـدکردنی دیـد و بـەها و بنـەما ئایینییـەکان و جێبـەجێکردنی مـەرام و ئامانجەکانیان بەسەر هەموو میللەت و سەردەمەکاندا، لە کات و شوێنە جیاوازەکاندا تا ئەوەی دەتوانن پێوەی پابەند بن (وَفِـي ذَلِـكَ فَلْيَتَنَـافَسِ الْمُتَنَافِـسُونَ) (المطففين: ٢٦).

لەوەی ڕابورد دەردەکەوێت کە مەرج نییە سەردەمی پێغەمبەرایەتی بـەردەوامبێت یان ڕێکخستنە ڕووکاریەکانی بەردەوامبێت، مەگەر ئەوانە نەبێت کە میللـەت و بڕیـار و ڕابـەرانی بـە گونجـاوی بـزانن، کـە هێـشتا لـە باریدایـە ئامـانج و بەرژەوەندییـە ئایینییەکان بەدیبێنێت، بەڵکو لەسـەریانە شـتانێك دابهێـنن کـە پێویـستیانە، ئەگـەر وانەکرێت ئەوە دەگەیەنێت کـە سـەردەمی پێغەمبەرایـەتی و پەیامـە ئیـسلامییەکەی داهێنانێکی مرۆیی بووە و مەرامی خۆی بەجێگەیاندووە و کۆتایی پێهات، لەگەڵیشیدا

ئەرکـە شارسـتانییەکەی بـە گـۆڕانی حـاڵ و بەرەوپێشـچوونی توانـا و پێویـستیەکان کۆتایی هات.

ئالێرەوە بـەهۆی کۆمـەڵێك رووداو و گۆڕانکارییـەوە کـە تـەواو نـەکرانو بـەخێرایی تێپەڕین، هەروەها بە هۆی تەسکیی ژینگەکە لـە رووی مـاددیی و شارسـتانییەتەوە و ئامادەکـاریی نـەکردن بۆیـان، دەڵـێین هـەردەبوو بـە وەفـاتی زۆرینـەی هـاوەڵان و نزیکبوونەوەی تەواوبوونی سەردەمی خیلافەتی راشیدە، هەندێك شـوێنەواری سـەلبی لە حاڵی دەسەڵات و دەوڵەتدا دەرکەوتایە، پـاش تـەواوبوونی سـەردەمی دەسـەڵاتی پیـاوانی دەوڵـەتی پێغەمبـەر، کـە بـە روودانـی کارەسـاتی نـاخۆش کۆتاییـان هـات، بەوەش سەردەمی خیلافەتی راشیدە و سـەردەمی بـەرەی هـاوەڵان و دەوڵەتەکـەیان تەواو بوو.

ئیتر لە دوای دامەزرانـدنی دەوڵـەتی ئەمەوییـەوە بـە درێـژایی مێـژووی ئیـسلامیی (بەدەگمەن نەبێت) (هەرچەندە جەختیان لەسەر زەرورەتی پابەندبوونی دەقاودەق و دەستگرتن بـە هـەنگاو هـەنگاوی سـەردەمی یەکـەمی ئیـسلامیی دەکـردەوە)، بـەڵام مامەڵـەی عەشـیرەتگەریی و بنەماڵەچێتی و ئـەتنی، تەشـەنەی کـرد و زاڵبـوو، ئـیتر دەسەڵات و حوکمی خۆسەپێن لە سیستمی حکومەتە یەك لـە دوایەکـەکانی میللـەتی ئیسلامییدا خۆی سەپاند، بەو گەندەڵی و ستەمانەی کە لە خۆیانی گرتبـوو، ئەمـەش بووە بنەمای گشتیی و شتەکانی دیکە بوونە شاز و حاڵەتی تایبەت.

بۆیـە لـەم سـەردەمەی کـە تیایـدا دەژیـن، کـە لـە زۆر رووەوە لـە چـەرخەکانی رابردووەوە دوورە، بەتایبەت لەگەڵ گەشەسەندنی ئەو شاڵاوە هزرییـە رۆژئاواییـە لـە رێگـەی کەناڵـە ئاسمانییـەکان و ئینتـەرنێت و دەسـەڵاتی زانـستی و تەکنـەلۆژی و ئـابووری و سیاسـییەوە دەیکـەن و ئـەو کاریگەرییـە نێگەتیڤـەی کردوویـەتی لەسـەر میللەتانی ئیسلامیی، بەتایبـەتی لاوەکانمـان، هـەموو ئەوانـە دەیـسەلمێنن پێویـستە پێداچـوونەوەی ریـشەیی بکرێتـەوە لـە گوتـاری هـزری هاوچـەرخی ئیـسلامییدا بـە گـشتیی، بەتایبـەت لایەنـە سیاسـییەکەی، کـە لـە سـایەی ئـەو لادان و مامەڵـە و

فشارانەدا درووستبوون و گەشەیان سەند و بە ئاگایی یان بێ ئاگایی پێگەیشتن‌و بە کرداری لەگەڵ میللەتدا ژیان، بەمەرجێك پێداچوونەوەکە لە بازنەی پێداچوونەوەیەکی گشتیی و سەرتاسەریدا بێت بۆ هەموو مەسەلەیەکی پەیوەست بە تێڕوانینی شارستانی و رابردووی میللەت و رێبازە کۆنە میراتییەکانی یاسا دارشتن، ئەمانەش بە تێگەیشتن لە سەردەمی پێغەمبەرایەتی و رۆڵ و مانا مرۆییەکانی، بە گەڕانەوە بۆ سۆنگەی چەمکە قورئانییەکان و ئامانجەکانی، بە هۆشیارییەکی ئایینی زانستیی کۆمەڵایەتیی ئاوەدانخوازییەوە.

ئەمەش بۆ ئەوەی بیر و بەرنامە دارشتن و سیستمی میللەت پێ بەپێی پێشکەوتنی شارستانییەتی مرۆڤایەتی و دەسەڵاتی زەبەلاحی تەکنەلۆژیا هەنگاو هەڵنێن، بەو شێوەیەش مەسەلە چەسپاوە ئیسلامییەکان بە بیرێکی زیندوو و رۆشنی ئیجتهادی دیاری دەکرێت و ئامانجەکانیان روون دەکرێتەوە و تازەگەریی لە گوتاریاندا دەکرێت، تا دۆودۆشاو تێکەڵ نەکرێت و بنەڕەتی و سانەویی و چەسپاو و نەچەسپاوە ئیسلامییەکان لێکنەئاڵێنرێن.

لەم بارەوە گرنگە بزانین دامەزراوەکانی پەروەردەیی ئایینی و بانگخوازە ئایینییە ئیبراهیمییەکانی رابردوو کە لە پەرستگا و کەنیسەدا بوون، دەکرا کاریگەری و بەخشینیان چەند قات بوایە ئەگەر سروشتی سنووردارێتی کاتیی و شوێنیی ئەو ئایینانە نەبوایە، جگە لە دەستکاریی کران و لادان و تێکدانیان، کە ئیسلام تەنها بۆ راستکردنەوەی ئەو ئایینانە و نوێکردنەوە و گەڕاندنەوەی رۆڵی ئایین بۆ رێنماییکردنی مرۆڤایەتی هات، تا شانبەشانی دۆخی مرۆڤایەتی لە چەرخەکانی ئایندەدا هەنگاو بنێت.

ئیسلامیش وەك کۆتا پەیامی خوایی زاڵبوو بەسەر ئایینەکانی دیکەدا، بە تایبەت کە پەروەردگار سەرچاوەی یەکەم و بنەڕەتیی (کە قورئانی پیرۆزە)، پاراستووە، هەروەها هەوڵی زانایانیش زۆرینەی فەرموودەکانیان لە لادان و ئەفسانەگەری و تێکدان پاراستووە، هەموو ئەمانە پێویست دەکەن کە دەزگاکانی بانگەواز و

هۆشیارکردنەوە و پەروەردەی ئایینیی و رۆشنبیریی ئیسلامی و راگەیاندن سەربەخۆ بن و جودا بکرێنەوە لە دەزگای دەسەلات و فەرمانڕەوایی، ئەمەش زۆر پێویستە و رەگەزێکی گرنگە بۆ وشککردنی سەرچاوەی تاکڕەوی و گەندەڵی، کە لە رابردووەوە تا ئێستاش لە زۆر رووەوە نەخشی حوکم و دەسەلاتە لە مێژووی سیاسیی میللەتی ئێمەدا.

بەمەش دەکرێت میللەت بێدار بکرێتەوە و تێڕوانین و هزر و بەرنامەی پەروەردەیی رۆڵەکانی ئیسلاح بکرێن، بەدوور لە هەموو کاریگەرییەکی تایبەت و نێگەتیڤی هەر تاقم و دەسەلاتێکی بچووکی ناو کۆمەڵگە.

وەك پێویستیشە مزگەوت بکرێتە دڵی دەزگای بانگەواز و پرۆگرامی بانگەواز و فێرکردن،، پەروەردە، رۆشنبیریی ئایینی و کۆمەلایەتی، راگەیاندن، سەر بە دەزگا یان دەزگاکانی بانگەوازو راگەیاندن بن، میللەتیش سەرکردایەتی و بەڕێوەبەرانی هەڵدەبژێرێت، بەمەش دەسەلاتی راپەڕاندن یان هەر دەستەیەکی تایبەتی ناو حکومەت دەسەلات و بڕیاری بەسەریاندا نابێت.

تەنانەت جگە لە چاودێریی میللەت هیچ چاودێرییەکیان بەسەرەوە نابێت، ئالەم کاتەدا دەگونجێت تێڕوانین و بیری ئایین راست و روون و نوێ ببێتەوە و پێشبکەوێت و گەشەبسێنێت، لەگەڵ دەزگاکانی راگەیاندنی گشتییدا بەشداری بکات لە زاڵبوون بەسەر سەرچاوەکانی تاکڕەوی و گەندەڵییدا، بەو شێوەیەش بینای دەزگاکانی حوکم و ژیانی گشتیی لە دەوڵەتە ئیسلامییەکاندا راست دەبنەوە و میللەت دەبێتە بڕیاردەر و ئاراستەکاری دەسەلاتی سیاسیی، تەنها لە میللەتیشەوە شەرعیەت دەدرێت بە پیاوانی حوکم و بەرژەوەندی و سیاسەتیان هیچ دەسەلاتیان بەسەر کاروباری بانگەواز و پەروەردە و فێربوونی ئایینی و راگەیاندنی گشتییدا نابێت، ئەمەش جیایە لە راگەیاندنی تایبەت کە هەموو دەستە و تاقمێك مافی خۆیەتی هەیبێت.

ئەڵبەتە دۆخی میللەتی ئیسلامیی کاتێك ژێراوژوور بوو کە گوتاری ئایینی (بە ئاگایی یان بەبێ ئاگایی) وایدانا میللەتی موسڵمان ئەوانەن کە نەزانن و تێنەگەیشتوون، بەڵام پیاوانی دەسەڵات و دارودەستەکانیان خاوەنی بڕوانامە و پسپۆڕی و ئەکادیمی و نازناوی قەبەن، یا بەشێوەیەکی تر ئەوانەن کە ئەزانن و تێدەگەن، ئیتر میللەت بوون بە نەزان و بێتوانا و دەسەڵاتدار و دارودەستەیان بوون بە (زانا و پێگەیشتوو) و کوێخا بەسەر میللەتەوە، ئەوانی دیکە چەندە ئەکادیمی و پسپۆڕی کاروباری ئایینی و کۆمەڵایەتی بن، کران بە میکانیزم و راوێژکار و جێبەجێکاری بڕیارەکان، نەك بڕیاردەری سیاسیی (کە لە بنەڕەتا مافی میللەتە بگاتە لوتکە و پاراستنی بەرژەوەندیی خۆی)، ئەمانەش بە تێکەڵوپێکەڵکردنی کارتەکان و بیانووی نەشارەزایی زۆرینەی میللەت و تێنەگەشتنیان ئەنجامدرا.

ئەم بانگەشەیەش لە لایەن دەسەڵاتداران و دارودەستەکانیانەوە لە لایەك و بەهۆی تێکەڵبوونی کارتەکان و لێڵی کارەکە لای هەندێك لە دڵسۆزان، لەلایەکی دیکەوە، لە راستییدا بانگەشەیەکی بەتاڵە، چونکە کارەکە کاری سیاسەت و بڕیارە کە مافی میللەتی خاوەن بڕیارە، نەك کاری راپەڕاندن و حکومەت، لەبەرئەوە دەبوو بە پرسی میللەت بڕیاری سیاسیی گشتیی بدرایە، بە سوودوەرگرتن لە پسپۆڕانی ئەو بوارە.

چونکە بانگەشەکردن بۆ نەزانی و بێتوانایی میللەت و سەندنەوەی مافی بڕیاردان لێیان، ئەمانە نەزانی و دیکتاتۆریەت و گەندەڵی قووڵدەکەنەوە و تاقمە سیاسییەکە و دەزگا و دارودەستەکانیان کە بە زانایی و رابەری و رۆشنبیر ناوزەدکراون، وەك خۆیان دەمێننەوە.

چونکە ئەگەر نەزانیی یان کەم تێگەیشتن زۆرینەی میللەت بگرێتەوە، لە ئاستی سیاسیی و بڕیار دروستکردندایە نەك لە ئاستی راپەڕاندن و هونەری و ئەکادیمیدا، ئەمەشیان لە ئەستۆی دەسەڵاتی راپەڕاندنە، چونکە ئەگەر میللەت پێویستی بە زیادە هۆشیاری رۆڵەکانی ببێت بۆ دەرك کردن بە ئەرکی سەرشانیان، چارەی ئەم

کەموکورتییانە زیادە هەوڵدانی پەروەردەیی و فێرکاری و ڕۆشنگەری و ڕاگەیاندنە، بە پرۆگرام و بەرنامەی هۆشیاری بەهێز، نەك سەپاندنی کوێخایەتی و گێژکردنی جەماوەر و زیادە خۆسەپاندن و تاکڕەوی، تا دەسەڵاتداران هێندەی تر گەندەڵکاری ئەنجامدەن.

لەم میانەیەدا گرنگە ئەوە بیرخەینەوە کە پیاوانی چەرخی یەکەم ئەم هەزاران کتێب و پەراوێز و بابەتە ئەکادیمییانەی ئەمڕۆ شارەزا نەبوون، هەموو ئەوەی بە سادەیی و بێ گرێوگۆڵ و زۆر لە خۆکردن پاش وەفاتی پێغەمبەر ﷺ دەیانزانی، بریتیبوو لە پابەندبوون بە بنەمای ڕاوێژ و دادپەروەری و ئیسلاح و ئاوەدانخوازییەوە، کە ئەمانە بنەرەتی بەها و ئامانجە ئیسلامییەکانن و بەڵگەنەویستانە لە ئایین پەی پێدەبرێت، لە دەرەوەی ئەمە وردەکاری و پسپۆڕی لە کاتی پێویستییاندا بەدی دێن و بڕیاریان لەسەر دەدرێت، با ئەو فەرمایشتەی عومەری کوڕی خەتتاب لەمبارەوە بیرخەینەوە (ئەی عومەر چ زیانێکت پێ دەگات ئەگەر مانای (أَبًّا) نەزانیت) مەبەستی ئایەتی (وَفَاكِهَةً وَأَبًّا) (عبس: ٣١) بوو، واتە: کاروباری سیاسەت جیایە لە کاروباری ئەکادیمی و هونەری و فەتوادان و حوکمی دادوەرێتی، چونکە ئەم کاروبار ڕاپەڕاندنانە پێویستی بە وردبوونەوە و پسپۆڕی هونەری و ئەکادیمی هەیە.

لەم بارەوە بۆ نموونە کاروباری سیاسەتی کشتوکاڵی هەر وڵاتێك باسبکەین، بێگومان ئەوی گرنگە سەرکردایەتی سیاسیی و بنکە جەماوەرییەکە شارەزای حاڵەتی گشتیی کشتوکاڵی وڵات و سروشت و ئیمکاناتی بن، تا سیاسەتێکی لەباری بۆ داڕێژن و هەموو ئیعتیبارە سیاسییەکان لە بازنەی ئەم سروشت و ئیمکاناتانەدا جێگا بکەنەوە.

دیارە ئەمەش جیاوازە لە زانینی هونەری کشتوکاڵیی سەبارەت بە هەر بەروبوومێك و چۆنیەتی و کاتی چاندن و جۆرەکانی پەینی پێویست و زانیاریەکانی تر لەسەر ڕێنمایی کشتوکاڵیی تا دەستکەن بە بەروبووم چاندن، کە ئیعتباراتی

سیاسی و ئابووریی و کۆمەڵایەتی زۆرینەی میللەت گرنگی پێدەدات و هانی چاندن و وەبەرهێنان و بازاڕ بۆ پەیداکردنی دەدات.

بۆ زانینی جیاوازی نێوان کەسایەتی سیاسیی و کەسایەتی هونەریی تەکنیکی، دەکرێت ئەم نموونەیە بەسەر هەموو کەرتەکانی دیکەی ژیاندا بگشتێنرێت، ئیتر بواری رەخنەگرتن لە میللەت و نوێنەرە سیاسییەکانیان نامێنێت، کاتێك بڕیاری گشتیی پێویست دەردەکەن، بەو بیانووەی کە زۆرینە میللەت یان سیاسییەکانیان لە بوارە جیاجیاکاندا پسپۆڕی هونەریی نین، تەنانەت لە بواری پسپۆڕی یاسایی و دارشتنی دەستووردا.

دوا تێبینیش ئەوەیە گرنگە هزری سیاسیی کۆمەڵایەتی ئیسلامیی سەبارەت بە کاروباری دەسەڵاتی (دەسەڵاتی راپەڕاندن) بە ئایین و بانگەواز و فێرکردن و رۆشنبیری ئایینی تێکەڵ نەکرێن، جا ئایا بڕینی دەستی دەسەڵاتداران و بەرژەوەندییەکانیان و بەرژەوەندیی دارودەستەکانیان لە دەستخستنە رۆڵی ئایین و بانگەواز و پەروەردە و فێرکردن و رۆشنبیری و راگەیاندن کارێکی باشە یان خراپ؟ وە ئایا لە راستییدا ئەمە جیاکردنەوەی دین و بەهاکانە لە دەوڵەت و سیاسەت؟ یان لە ناوەرۆکدا دەستگرتنی دەسەڵاتە لەوەی ئایین و بنەما و بەهاکانی بشێوێنیت، بە پەراوێزخستن یان خراپ بەکارهێنان و دین و خستنە خزمەتی خۆیەوە؟

گرفتی ئەم کێشەیە (واتە جیاکردنەوەی ئایین لە زاڵبوونی دەسەڵاتی راپەڕاندن بەسەریدا) ئەوەیە کێشەکە هێشتا زۆر کەس لێی تێناگەن، لای زۆرینەی میللەت بە رۆشنبیرەکانیشیەوە تێکەڵو پێکەڵە، بۆیە گرنگە لەوە بگەین کە دوورخستنەوەی کاروباری بانگەواز و فێرکردن و پەروەردە و رۆشنبیری ئایینی لە دەستێوەردانی دەسەڵاتی راپەڕاندن و بەرنامەی رۆژانەی سیاسیی و کۆمەڵێك بەرژەوەندی کە ناچارە رەچاوی کات، ئەم دەستگرتن و دوورخستنەوە و جیاکردنەوەیە، جیاکردنەوەی ئایین نییە لە دەوڵەت، یان ئایین لە سیاسەت، بەڵکو دوورخستنەوە و رێگرتنە لە دەسەڵاتی راپەڕاندن کە زیان بە ئایین و بەها پیرۆزیەکان بگەیەنێت،

ئیدی به پەراوێزخستن بێت یان بە شێواندن و خراپبەکارهێنانی ئایین بێت، ئەم دەستگرتنەش خزمەتکردنی میللەت و دەوڵەتیشە، هەروەها پاراستنی ئایین و بیروباوەڕ و پیرۆزییەکانە لە شێواندن و پەراوێزخستن و خراپبەکارهێنانیان بۆ خزمەتی سیستمی دەسەلات و دارودەستەکانی، تا بەرژەوەندییەکانیانی لە پەنادا بپارێزن.

لە راستییدا دەسەلاتی حوکمی راپەڕاندن ـ بە سادەیی ـ بە مانای دەوڵەت نایە، بەڵکو یەکێکە لە دەزگاکانی سیستمی حوکم لە دەوڵەتدا، راستییەکەی (میللەت و جەماوەر) تەنها بناغە و رەگەزی سەرەکین لە ئاراستەکردنی سیاسەتی گشتیی و دامەزراندنی دەوڵەتدا و تەنهاش بە ویستی ئەوان دەسەلاتداران شەرعیەت وەردەگرن.

کەواتە ئەوی لە مانای دەوڵەت بگات و پایەی دەسەلاتی راپەڕاندنی تێدا بزانێت، لەوەش دەگات کە دوورخستنەوەی دەستی دەسەلاتی راپەڕاندن و پیاوانی بەرژەوەندییە سیاسییەکانیان لە زاڵبوون بەسەر کاروباری ئایین و پیرۆزیدا، ئەمە خۆی لە خۆیدا پاراستنی ئایین و بەها و پیرۆزییەکانە لە خراپبەکارهێنانیان بە هەر رەنگ و شێوەیەك بێت، نەك جیاکردنەوەی ئایین لە رێککردنی کاروباری دەوڵەت و ئاراستەکردنی بەرنامەی ژیانی سیاسیی، بەڵکو پتەوکردنی دەسەلاتی ئایین و بانگەواز و پەروەردەیە لە سیستمی حوکمی میللەتدا، ئەمەش پێگەیاندنی کادر و پەروەردەی لاوان دەخاتە سەر رێگەی راست و دروست لە بەردەستی میللەتدا دەبن بۆ ئامادەسازی، تا پێدەگەن بۆ ئاراستەکردنی کاروباری کۆمەڵگەکەیان، لەسەر بناغەیەکی قووڵ و پتەوی ئایینی و دوور لە کاریگەریی بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی هیچ کەسێك، بەتایبەت دەسەلاتداران و دارودەستەکانیان، نەك زۆرینەی میللەت، کەواتە مەسەلە ئەوەیە ئێمە لە مەرامی قورئانی پیرۆز بگەین، لە پەندەکانی مێژوو بگەین، دەبێت رێکخستنی بیناکە لەبەر رۆشنایی ئامانجەکانی ئایین و ئەزموونەکانی میللەت راستکەینەوە، لە سروشتی مرۆڤەکان بگەین، ئەمەش بەوە دەبێت ئەو

دەسەڵاتانەی کە پەیوەندن بە ئایین و بەها و بانگەواز و رۆشنبیری و فێرکردنی ئایینی و کۆمەڵایەتی و راگەیاندنی گشتیی، بیاندەینەوە دەست میللەت، لە رێگای کۆمەڵە دەزگایەکی سەربەخۆوە کە دەسەڵاتیان راستەوخۆ لە میللەتەوە وەرگرتبێت، تا ئەم دەزگایانە دڵسۆز و لێبڕاوانە رۆڵی کادرەکانی میللەت بهێننەوە و هۆشیارییانکەنەوە، زانیاری راستیان بدەنێ تا بتوانن رۆڵی خۆیان لە ژیان و لە ئاراستەکردنی کۆمەڵگەدا ببینن، دەزگا گشتییەکانی ژیانیان رێکخەنەوە بە دەزگای فەرمانڕەوایی و دەسەڵاتیشەوە، کە بەپێی پۆلێنکردنێك کە لە سەر ئایین ئامانجەکانی بنیاتنراوە و ئەوان لێیتێگەیشتوون و لەسەری پەروەردە بوون.

بەراستی باشترین رێگا بۆ خزمەتکردنی ئایین و بیروباوەڕ و بەهاکانی کۆمەڵگە و دەوڵەتیشدا فێربوونی ئایین و بیروباوەڕ و ئاکارە بە دید و گوتار و شێوازی دروست، دوور لە خڵتە و پۆخڵەیی، ئەم پێداچوونەوەی هزری ئیسلامیی سیاسیی کۆمەڵایەتی هاوچەرخانە و سەرلەنوێ بنیاتنانەوەی دەزگاکان، لەناویشیاندا دەزگاکانی (بانگەواز و پەروەردە و فێرکردن و رۆشنبیری و راگەیاندنی سەربەخۆ)، بێگومان ئەمە هەنگاوێکی گرنگە بۆ بنیاتنانەوەی بناغەی هۆشیاری و سیاسیی و کۆمەڵایەتی ئیسلامیی دروست، چونکە ئەم پەروەردە و هۆشیارییە تاقە رێگای گرەنتین کە هاووڵاتیان رێنوێنی دەکەن بۆ هەڵبژاردنی رێباز و بەرنامەی سیاسیی هۆشیارانە، بۆ بەجێگەیاندنی ئامانجەکانی ئایین و بڵندکردنەوەی بەها و ئاکار لەناو کۆمەڵگەدا و پابەندبوون پێیان بە باوەڕ و قەناعەتەوە، ئائەمەش بە کورتی یانی دورخستەنەوەی ئایین و پیرۆزییەکان لەبەردەستی پیاوانی دەسەڵاتی راپەڕاندن و لەو لاوازی و لادان و تەماحکارییەی تووشی دەبن، وەك ئێستا لە زۆر وڵاتدا دەیبینین، کە لە کاتێکەوە سیاسییەکان زاڵبوون بەسەر ئایینیەکاندا، وەك ئەوەی لە مێژووی سیاسیی گەلانی ئیسلامییدا روویداوە، یان کاتێك ئایینەکان بەسەر سیاسییەکاندا زاڵدەبن، وەك ئەوەی لەناو مەسیحی و رۆمانییەکاندا روویدا، پێش ئەوانیش شارستانیەتە کۆنە دیکتاتۆرەکان هەروا بوون، کەواتە ئەم دوورخستنەوەیە مەبەست پێی پاراستنی

ئایین و پیرۆزییە لە تێکدان و شێواندن و خراپبەکارهێنان، لەمەشدا ئامانجەکانی ئایین بە دی دێن و پلەوپایەی شایستەیان لەناو دەوڵەت و کۆمەڵگەدا بۆ دادەنرێت، واتە: دوورخستنەوەی ئایین و پیرۆزییەکان لەبەردەستی دەسەڵاتی راپەریندا لێکترازاندانی لە دەوڵەت و سیاسەت نییە، بەڵکو بەهێزکردن و زەمینەسازاندنە بۆیان تا رۆڵی خۆیان لەناو دەوڵەت و کۆمەڵگەدا ببینن.

گرنگە بزانین ئەو بەرنامە و بڕیارانە دەردەکرێن و بە خواست و هەڵبژاردنی میللەت پشت ئەستوورن، ئەمانە هێز و توانایەکی سیاسیی راستەقینەی وایان هەیە کە ئەوانیتر نیانە، ئەمانە زۆرینەی گەل پشتیوانیانە بە پێچەوانەی ئەو بەرنامەو بڕیارانەوە کە لەلایەن دەسەڵات و خاوەن بەرژەوەندییە تایبەتەکانەوە دەردەچن، لە رەنگدانەوەی بەرژەوەندی و ویست و خواستی میللەت نین.

لەبەر رۆشنایی ئەوانەی رابورد، گرنگە جیاوازی بکەین لە نێوان زەبری سەپاندنی پیرۆزیی (لە کاتێکدا ئایین دەکرێتە دەستپێچی خزمەتکردنی بەرژوەندییە تایبەتەکان) و لە نێوان هیدایەتی وەحی و رووناکی ئایین بۆ میللەت و گەلان (کاتێک ئایین دەکرێتە مەبدەءو چەمك و ئاکار و بانگەواز و پەروەردە).

جا بۆ پاراستنی میللەت لە خراپتێگەیشتن و لەرێ لادان، پێویستە تێکەڵکردنی رۆڵ و کارت و چەمکەکان بۆ میللەت جیابکەینەوە.

لەوانەش دەبێت وریای ئەو وتەیە بین کە دەڵێت: (ئەوی خودا بە دەسەڵاتدار دەیکات بە قورئان نایکات) ئەمە نەکرێتە دەستپێچ بۆ زاڵکردنی دەسەڵاتداران بەسەر ملی خەڵکەوە.

خۆ عەقیدە و مەبدەء و چەمك و ئاکار بە بانگەواز و پەروەردە پێی دەگەین (بالحكمة والموعظة الحسنة) (وجادلهم بالتي هي أحسن) (وما أرسلناك إلا رحمة للعالمين) (الدين حسن الخلق)، بۆیە سەرنجدان لە دەقەکان بە گشتیی و سوننەتی پێغەمبەر ﷺ بەتایبەت، پێویستە سەرەتا لەسەر بەرنامەیەکی دروست بێت، بە تێگەیشتن لێی و دەرك کردن بە ئامانج و مەبەستەکانی، ئەویش بە گرتنەبەری

ڕێبازێکی ورد و وریایانە، لەو دەقانەی کە متەواتر نین و دەگونجێت لە دەقەکە یان ماناکەیدا هەڵە و بێئاگایی یان کەموزیاد کردن و هەڵبەستن هەبێت، جگە لە تێبینی کردنی ئەو کات و شوێنەی فەرموودەکەی تێداوتراوە، یان کات و شوێنێکی تر کە بە جۆرێکی تر فەرموودەیەکی تێدا وتراوە، بەپێی بارودۆخ یان ئەوەی فەرموودەکەی بەرەو رووکراوە، هەروەها دەبێت ئەو رۆڵ و کارانەی تایبەت بوون بە پێغەمبەر ﷺ بۆ کەسی دیکە نەبووە و نابێت جیایان بکەینەوە، چونکە ئەو پەیامبەری وەحی هێنی هەموو کات و شوێنێك بووە، لەیەك کاتیشدا بانگخواز و مامۆستا و پەروەردەکەر و سەرمەشقی قەومەکەی و دوای ئەوانیش بووە، لە هەمانکاتیشدا سەری دەسەڵات و فەرمانڕەوا و دامەزرێنەری کۆمەڵگە و دەوڵەتیش بووە، تا کۆمەڵگایەکی مرۆیی لەناوجەرگەی ژیانی خەڵکیدا دامەزرێنێت و بیکاتە بەڵگە بۆ شیاوی ئایین و بنەما و بەهاکانی لە ژیانی مرۆڤایەتیدا.

بۆیە رەگەزی کات و شوێن بۆ تێگەیشتنی گوتار و رەفتاری پێغەمبەر ﷺ زۆر گرنگە، کە ئامانجی بینای دەوڵەت و کۆمەڵگەیەکی مرۆیی شارستانیی بووە، لەناو کۆمەڵە و هۆز و تیرەیەکدا کە سادە و سەرەتایی بوون و پێشینەی دەوڵەتدارییان نەبووە، کەچی پێغەمبەر ﷺ وایکرد هاووڵاتیان (موسڵمان) ئەوانەبوون کە پابەندی ئەرك و مافی هاووڵاتیبون بێت، وە هاووڵاتی و (أخ مسلم) (ستەم لەوی دی ناکات و پشتگوێیشی ناخات)، (خواش پشتیوانی بەندەیەکە تا ئەو بەندە پشتیوانی براکەی بێت).

بەپێی ئەم بەرنامە رۆشنە و زانینی ئەم چەمکانە ناتوانرێت لادان و سنووربەزاندن و خراپبەکارهێنانی پیرۆزیی هەبێت و پاشان دیکتاتۆریەت و ستەم و گەندەڵی نەگەڕێتەوە.

بە کورت و پوختی: ئەم تێڕوانینە بەرنامەدارییە و ئەم ڕێکخستنە ئیسلاحییە واتە: دارشتنی سیستمی میللەت و گەلانی ئیسلامیی لەسەر ئەم بنەمایە، تەعبیر لە

ئـاوات و ئامـانجی میللـەت دەکـات، دەیکاتـە میللـەتێکی زینـدووی ئیـسلامیی لـە دەوڵەتێکی مەدەنی ئیسلامییدا.

دەستەواژەی (ئیسلامیی)ش لێرەدا واتـە: ئـایین و بـەها دەبنـە نـاوەرۆکی هـزر و ویژدانی میللەت و دەشبنە چوارچێوەی هەموو بڕیار و سیستمەکانی.

مەبەسـتیش لـە (مـەدەنی): پابەنـدبوونی سـەرجەم توێـژەکانی میللەتـە، بـە ڕێکخستنە کۆمەڵایەتی و مرۆییەکانـەوە، کـە خۆیـان لەسـەری ڕێکدەکـەون، ئەمـەش ئامانجەکانی ئایین و بەهاکان دێنێتە دی نەك پێچەوانەکەی.

بەمشێوەیە میللەتی ئیسلامیی ئەوەیە: ناسنامەی هاووڵاتی بونیان و پـەروەردە و تێگەیشتن و ئامانج و خواستیان ئیسلامیی بێـت، دەوڵەتەکـەش دەبێتـە دەوڵـەتێکی ئیسلامیی، چونکە لەسەر ناوەرۆکی ئەو چەمك و ئامانجە باڵا و مرۆییانە دامەزراوە.

ناموسڵمانە کەمینەکانیش دژی نابن، چونکە بەرنامە و سیستمیان لەسـەر بناغـەی سیـستمێکی تـەوافوقی دارێـژراوە، کـە لـە بەرژەوەنـدیی موسـڵمان و ناموسـڵمانەو ناسنامەی ئەوانیش دەپارێزێت.

مرۆییش لێرەدا بە واتـای: ئـەو چـەمکە دێـت کـە تـەعبیر لـە بـەهاو مافـە مرۆییـە بنەڕەتییەکان دەکات، کە هەموو مرۆڤـەکان بـە گـشتیی، بـە موسڵمانیشەوە، ڕێکـن لەسەری و هەر بە سروشت و بنەمای ئایین و باوەڕ و کەلتوورەکەیان دژی نابن.

جـا ئـەو حکومەتـە ئیـسلامییەی کـە لەسـەر ئـەم بنەمایانـە دادەمـەزرێت ئـەوە (حکومـەتێکی ئیـسلامییە) لـە هەمانکاتـدا حکومـەتێکی مەدەنیـشە، واتـە پـشتی بەستووە بە ویستی هەموو توێژەکانی گەل، لـە پێـشیانەوە توێـژی موسـڵمانانی ئـەو دەوڵەتە.

لەم باسەدا بۆ ئەوەی مەسـەلەکان تێکـەڵ نـەکرێن و دیـدەکان لـێڵ نـەبن، گرنگـە جیاوازی بخەینە نێوان سیستمی حوکمی شـورای ئیـسلامیی و حـوکمی دیموکراسـیی عەلمانی.

چونکە سیستمی حوکمی دیموکراسیی عەلمانی ئەو وێنە سیاسییەی سیستمی ڕۆژئاوای مادەگەرای عەلمانییە، کە لە بواری ئابوورییدا بە سیستمی سەرمایەداری و لە بواری کۆمەڵایەتیدا بە سیستمی لیبراڵی و لە بواری سیاسییدا بە سیستمی دیموکراسی تەعبیر لە خۆی دەکات.

دیارترین نیشانەی جیاوازی سیستمی دیموکراسیی عەلمانی لە سیستمی سیاسیی شورایی ئیسلامیی جیاییەکی بنەڕەتیی فەلسەفییە، کە دەبێت لە هەندێك لایەنی هەر سیستمێکدا ڕەنگ بداتەوە، با لە هەندێك ڕوویشەوە وەك پابەندبوون بە هەڵبژاردنەوە و جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان (دەسەڵاتی ڕاپەڕاندن، تەشریعی، قەزایی) لێکچوون لە نێوانیاندا هەبێت.

سیستمی دیموکراسیی عەلمانیی ڕۆژئاوایی (بەهۆی ئەفسانەیی کەهەنووتی ئایینەوە و خراپی مامەڵەی پێشینەی ڕەفتارکردنی) لەناو کۆمەڵگەی ڕۆژئاواییدا سیستمێکی سیاسییە و پشت بەو هزرە مادديیە دەبەستێت، کە ویستی مرۆڤ دەکاتە یەکەم و کۆتا سەرچاوەی بڕیاردان لەسەر چاکە و خراپە، واتە حەق و ڕاستی لە سیستمی عەلمانی دیموکراسییدا کێشەیەکی کەسێتی تایبەتە، هەموو تاکێك بۆ خۆی بڕیاردەدات چی بە ڕاست و چاك دادەنێت، کەسیش بۆی نییە بڕیار یان ئامۆژگاریی کەسی دی بکات.

لەبەرئەوەش هیچ تاکێك بە تەنیا ناتوانێت بۆ خۆی بژی، بەڵکو پێویستی بە هاوکاریی ئەوانی دیکەیە، بۆیە تاکەکانی کۆمەڵگەی ڕۆژئاوایی ڕێکەوتوون لەسەر سیستمێکی گشتیی کە هەموو لایەك پێوە پابەندبن، بەو شێوە سیستمی دیموکراسی (واتە زۆرینەی کۆمەڵگە) کە بەو مانایە دێت زۆرینەی هاووڵاتیان لەسەر ئەوە ڕێککەون کە کاروباری کۆمەڵگە بە قەناعەتی زۆرینەیان بەڕێوەبچێت، ئەمەش ئەو خاڵەیە کە زۆرینە و کەمینە دەبێت پێوەی پابەند بن، کە زۆرینە خاوەنی هێزەکەیە، بەڵام دەبێت مافەکانی کەمینەکان بپارێزرێت، دەرك بکات بەوەی هەر ستەمێك بکرێت لە مافی کەمینەکان، بێگومان لە ئایندەدا بە پەرچەکردار و یاخیبوون

وەڵامدەدرێتەوە و ئاسایشی کۆمەڵگە تێکدەدات، ئەمەش بە زیانی هەموو توێژەکانە بە کەمینە و زۆرینەشەوە.

ئاشکرایە لەم سیستمە ماددی (عەلمانی)یەداو لەم فەلسەفە ماددییە عەلمانییەدا، بە تێپەڕبوونی کات و فراوانبوونی چەسپاندنی، وەك ئەمڕۆ دەیبینین، گرفتی جەوهەریی لەم سیستمەدا سەرهەڵدەدات، وایلێهاتووە چەمکی ئازادی بووەتە رووکەش و بە مانای پاشاگەردانی کۆمەڵایەتی و ئەخلاقی دێت، کە هەرچی بەها و باوەڕ و ئاکار هەن هەرەسیانهێناوە، بەشە ئاژەڵییەکەی مرۆڤ بووەتە سەرچاوەی هەموو شتێك، بۆیە خەریکە ئەو کۆمەڵگایانە باجی شوێنەوارە سلبییەکانی دەدەن، ئیتر خێزان نابێتە باوەشێکی ئارام و پارێزەری نەوەکان، داخوازییە گیانی و دەروونی و سۆزدارییە نا مادییەکانی پێ دابین ناکرێت، ئەمەش لە ناوەراستی چەرخی رابردووەوە زۆر بە خێرایی ئەو میللەتانەی بەرەو لێواری داڕووخان و هەرەسهێنانی ئەخلاقی و کۆمەڵایەتی دەبات، وەك دووبارەبوونەوەی مێژووی میللەتەکانی پێشوو.

بەڵام ئەگەر سیستمی راوێژی ئیسلامیی لەسەر بنەمای چەمکە قورئانییەکان بنیاتنرا، ئەوکاتە ئەرکی موسڵمانان، کە پابەندی خواستی کۆمەڵگاو بڕیارەکانی زۆرینەن، هەروەك سیستمی دیموکراسیی عەلمانییە، بەڵام لەوەدا لە سیستمی دیموکراسیی عەلمانیی جودایە کە موسڵمان حەق و راستەقینە بە کێشەیەکی بابەتی لە قەڵەم دەدات و تێڕوانینی گشتگیرانەی بۆ بوونەوەر هەیە کە کێشەکە هەموو لەبەر دەستی لۆژیکی مرۆیی نییە، کەواتە ئەم تێڕوانینە گشتگیرییە پێویستە بۆ رابەرایەتییکردنی کاروانی مرۆڤایەتی، لە بواری گیانی و ئاکاری و کۆمەڵایەتی و شارستانی و ئاوەدانخوازییەوە تا کاروانی مرۆڤایەتی لە ژیاندا چاکەخواز بێت بۆ بەختەوەرکردن و ئۆقرەیی دەروونیی مرۆڤەکان.

کەواتە هاووڵاتی موسڵمان بۆ پیادەکردنی ئیسلام و بیناکردنی کۆمەڵگە لەسەر بنەمای تێڕوانین و بەها ئیسلامییەکان، دەبێت بە تێڕوانین (دیدگا)یەکی گەردوونی

ئیسلامیی و چەمك و ئامانجە رۆحی و ئاكارییە چاكەویست و ئاوەدانخوازییەكەیەوە بێت.

گرنگیشە ئەم دیدە گشتگیر و چەمكە ئیسلامییانە لە فەلسەفەی سیستمی ئیسلامییدا لای هاووڵاتی موسڵمان روون بێت، ئەمانەش مەسەلەیەكی خەیاڵی و دیرنشینی نییە، بەڵكو مەسەلەكە دید و بنەما و بەها و چەمكگەلێكی ئاسانی دیاریكراو و ئاشكراو روونن، بەڵگەدار و زانراون، مرۆڤدۆست و چاكەویستن، شتی پڕوپوچ و خەیاڵیی تێدا نییە، بەڵكو دید و بەها و چەمكگەلێكن كە بە وەحی دابەزیون و لە واقیعیشدا لە سەردەمی پێغەمبەرایەتیدا جێبەجێكراون، بۆیە لەگەڵ سروشتی مرۆڤەكاندا دەسازێت و عەقڵ پێی رازییە و دەروون و رۆح پێی ئۆقرە دەگرن، كەواتە بەڵگەیە بەسەر مرۆڤەكانەوە لە چوارچێوەی كۆمەڵە بنەمایەكدا فەراهەم دێت، كە بناغەیەكی مرۆیی و رۆحی و ئاكاری و چاكەویست و ئاوەدانخوازی هەیە.

ئیتر ئەوەی بە بەڵگە باوەڕی پێ دێنێت، ئەگەر قبووڵی كرد و پێی رازیبوو، دەروون و ویژدانی وەریگرت، ئەوە موسڵمانە، هەركەسێكیش رەدی كردەوە و بنەما و ئامانجەكانی قبووڵ نەبوو، لە نەزانینەوە بێت یان بە میراتی بۆی مابێتەوە لەوەدا ئازادە، بەڵام بە موسڵمان ناژمێردرێت، بۆی نییە لە بنەماكانی ئیسلام كەموزیاد و گۆڕانكاری بكات، واتە هەموو تاكێك ئازادە موسڵمان بێت یان ناموسڵمان، بەڵام كەس بۆی نییە لە بنەماو ئامانجە چەسپاوە ئیسلامییەكان گۆڕانكاری و كەموزیاد بكات و مافێك بە خۆی بدات كە هی ئەو نییە و ناسنامەیەك بەرزبكاتەوە كە خۆی ناچێتەوە سەری.

بەمەش سیستمی حوكمی سیاسیی لەناو میللەتی ئیسلامییدا دواجار پابەندە بەو دیدگایە و بڕیار و رێكخستنە سیاسییانەوە كە لە رێگای قەناعەت و رازیبوونی میللەتەوە فەراهەم هاتووە، كە (بە زاراوەی رۆژئاوا) ئەمە دەبێتە سیستمی ئیسلامیی، بەڵام سیستمی دیموكراسیەتی راوێژی ئیسلامیی، نەك دیموكراسی ماددی

عـەلمانی، بەمـەش لـە ڕێکخـستنی سیـستمی سیاسـیی ڕاوێـژیی ئیـسلامییدا ئـەرکی موسـڵمانان لـە بـەر ڕۆشـنایی ئـەو دیـدگا و بـەها و چـەمکانەدا پـرس‌وڕا کردنـە بـەو شێوەیەی کە ئامانجی ئەو کات و شوێنە دەپێکن و پێکەوە ڕێکدەکەون.

بۆ بەدیهێنانی ئەم ڕێککەوتنەش دەسەلأت پابەندی رای زۆرینەیە، لە چوارچێوەی دید و چەمك و ئامانجە بنەڕەتییە ئیسلامییەکان، کە لەناو تاکەکانی کۆمەڵگەوە سەرچاوەی گرتووە، لە مرۆڤێتی و هاوولأتیبوون و برایەتی کردن.

هەروەها دەسەلأت دەبێت پابەندی بنەماکانی برایەتی و دادپەروەری و هاریکاریی بێت، لە پاشانیشدا کەرامەتی مرۆڤ و مافە بنەڕەتییەکانی هاوولأتی دەپارێزێت بە هەموو چین و توێژەکانەوە بەبێ ڕەچاوکردنی هیچ ئیعتبارێکی ئەتنی و ڕەگەزیی و پلەوپایە بۆیشی نییە لەم بنەما و بەهایانە دەرچێت و پێشێلیانکات، کەواتە ئامانجی دەسەلأت لە کۆتاییدا پرس‌وڕا وەرگرتنە بۆ جێبەجێکردنی ئەم مەبەست و ئامانجانە، ئیتر لە سایەی سیستمی ڕاوێژییدا، هەموو موسڵمانێك بەپێی باوەڕ و پەروەردە و کاریگەری لە ئیسلام بۆی نییە ستەم یان دەستدرێژییەکی ناحەق قبوڵ بکات کە بکرێتە سەر هەر تاکێکی موسڵمان یان ناموسڵمان.

گرنگیشە بزانین لە سایەی سیستمی ڕاوێژیی ئیسلامیی مەدەنیدا، ڕۆڵی حزب و تاقمە سیاسییەکان ململانێیە لەسەر پێشکەشکردنی بەرنامەی سیاسیی بۆ بەدیهێنانی بەرژەوەندییەکانی میللەت، لێرەشەوە ئیتر (لەم سیستمە ئیسلامییەدا گرفتی بوونی فرەحزبی یان دەسەلأت ئاڵوگۆڕ پێکردن نامێنێت، چونکە هۆشیاری میللەت و نەبوونی ئایدۆلۆژی (کەهەنوتی) (کە بەناو حەقیقەتی ڕەهاوە قسە دەکات و هەموو حەق و بڕیارەکان بۆ خۆی دەبینێتەوە) وا دەکەن دەسەڵاتی دیکتاتۆری بە هەر ناوێکەوە بێت، سەرهەڵنەداتەوە، تەنها میللەت خاوەن بڕیار دەبێت و سەرچاوەی دەسەڵاتیشە، ئیتر لەم سیستمە ئیسلامییەدا میللەت خاوەنی حکومەتێکی مەدەنیی سیاسییە، ڕازیبوون و ڕازینەبوون لێی بەندە بە قەناعەتی میللەت بە پێکهاتە و بەرنامەی حکومەتێك کە لایەنە سیاسییە هەڵبژێرراوەکان

پێکیان هێناوە، بەپێی ئەم رازیبوونەش حکومەت خاوەنی هیچ شەرعیەت و دەسەڵاتێك نییە، بەبیٚ رازیبوونی میللەت.

ئالێرەوە هەردوو سیستمی دیموکراسیی عەلمانی و راوێژیی ئیسلامیی، یان بە دەستەواژەیەکی روونتر هەردوو سیستمی دیموکراسیێ ماددی عەلمانی و دیموکراسیی شورایی ئیسلامیی، (لێرەدا وشەی دیموکراسی واتە بڕیاری زۆرینە)، با لە هەندێك رووەوە لێکچوونیان هەبێت، بەڵام جیاوازی جەوهەری و فەلسەفی قووڵ لە نێوانیاندا هەیە، ئەوەندەی لە نیوان هەردوو کۆمەڵگە و شارستانییەکەیاندا جیاوازی فەلسەفی قووڵ هەیە، تێکگیرانیان لە تێکگیرانی هەردوو چەمکی (حەق بە هێزە) و (هێز بە حەقە)وە سەرچاوە دەگرێت، ئەم جیاوازییە فەلسەفییە بنەڕەتییە دەبێت لە بەرنامە و پەیکەر و رێکخستنی بڕیاردان و دەستگاکاندا رەنگ بداتەوە، تاوەکو میللەتی ئیسلامیی بە بەرپرسی نەزانرێت، کاتێك دەزگا و رێکخستنەکان تەعبیر لە فەلسەفە و ئامانجی ئەو ناکەن و دەگەن بە کۆمەڵە بڕیارێك کە میللەتی پێوە گەردنگیر نابێت و پێشی رازیی نییە.

هەروەها دەگونجێت بە هۆی جیاوازی فەلسەفی هەردوو سیستمی دیموکراسیی شورایی ئیسلامیی و دیموکراسیی ماددی عەلمانی، پابەندی راوێژکاریی لە سیستمی ئیسلامییدا لە زۆر حاڵەتدا سەربکێشێت بۆ دەرکەوتی ئەوی ئەمڕۆ لە سیستمی سیاسیی هاوچەرخدا بە (حزبی پەرلەمانی) ناسراوە، راوێژکارانی سیستمی ئیسلامیی زیاتر پابەندن بەوەی بەرژەوەندی و حەقە، لە ناخەوە قەناعەتیان پێیەتی، نەك بەهۆی هەڵوێستە حزبییە چەقبەستووە پێشوەختەکان، ئەمەش لە هەندێك حاڵەتدا کاریگەریی دەبێت لەسەر دامەزراوی (استقرار)ی دەسەڵاتی راپەڕاندن و بەردەوامیی سیاسەتەکانی بۆ بەرپاکردنی گۆڕانکاری لە پێکهێنانی بنکە پەرلەمانییەکەیدا، رەنگە ئەم دۆخەش وابکات کە سیستمی سەرۆکایەتی (النظام الرئاسي) بەشێوەیەك لە شێوەکان زیاتر گونجاو بێت بۆ سیستمی شورای ئیسلامیی، کە ئەمە غەیری ئەو سیستمەیە کە لای قوتابیانی زانستە سیاسییەکان بە (سیستمی پەرلەمانی) ناسراوە.

ئیتر ئەرکی میللەتە لە ئاڕاستە و دیدگا و فەلسەفە شارستانییەکە بگات، بۆ ئەوەی دەستگا و ڕێکخستنە دەستوورییەکانی بەشێوازێکی کاریگەری دروست، کە لەگەڵ سروشت و بەرژەوەندییەکانیدا ڕێکبکەوێت، بنیات بنێت، بۆ ئەوەیش بزانێت چۆن چۆنی سوود لە تەفاعولە شارستانییە پرشنگدارەکەی وەربگرێت و لەگەڵ ئەزموونی میللەتان و سیستمی شارستانییە کۆمەڵایەتییەکانیان ڕێکیان بخات، هەر میللەتی ئیسلامیی لە زۆر حاڵەتدا دەبێت بزانێت چۆن سیستمە کۆمەڵایەتیی و شارستانییەکانی بە کەمترین هەوڵ و ماندوبوون بەگەڕ دەخات، بە سوودوەرگرتن لە هەموو هەوڵێکی خێریی بنیاتنەر کە مرۆڤایەتی بەدەستی هێناوە، تاوەکو ئەمیش لە سۆنگەی سیستمە شارستانییە ئیسلامییەکەی و داهێنانەکانیەوە بەشداریی لە ڕێنمایی سیستمە مرۆییە ژیارییەکانی دیکە بکات.

لێرەشدا گرنگە دووپاتی بکەینەوە لە سیستمی ئیسلامیی راوێژیی مەدەنیدا دەستی حکومەت و دەسەڵاتی راپەڕاندن ناگاتە بەکارهێنانی پیرۆزیی ئایین و بابەتی هۆشیارکردنەوە و بانگەواز و پەروەردە و فێرکردن و رۆشنبیری و راگەیاندنی گشتیی، ئەوانە سەربەخۆن، ئەوانە کاروبارەکانیان دەستگایەك یان کۆمەڵە دەستگایەکی سەربەخۆ بەڕێوەیان دەبات، بڕیاری هەمووشیان راستەوخۆ دێتەوە ژێردەستی میللەت و نوێنەرە تایبەتمەندەکانی لەو بوارانەدا، لەبەرئەوە ئیتر حزب و تاقمە سیاسییەکان لەم سیستمە ئیسلامییە مەدەنییەدا، بواری میراتگری ئایینیی یا بە پیرۆزبوونیان نییە، ئەوەی هەیانە تەنها ململانێی سیاسییە بۆ خزمەتکردنی میللەت لە ژیانیاندا، ئەمەش بوار بۆ فرەدیدگایی و پۆلێنکردن و بیروبۆچوونی جیاواز دەڕەخسێنێت، هەرچەندە هەموویان پابەندن بە دەستووری میللەت و شەرعیەتیان لە رەزامەندی ئەو بەرنامانەوە وەردەگرن.

لەمانەوە کە باسمانکردن بە بێگومان ڕووندەبێتەوە کە سیستمی میللەتی ئیسلامیی سیستمێکی مەدەنیی شورایی ئیسلامییە، چونکە ناوەرۆکەکەی پشت ئەستوورە بە ویستی گەل، لە هەمانکاتدا ناسنامە و بەها و ئامانج و ویستی

موسڵمانان پێگەی بنەڕەتی ئەو دەبێت، کە ئەمەش بەشێوەی ڕێککەوتنی دەستووری لەگەڵ توێژەکانی دیکەی کۆمەڵگەدا لەناویشیاندا ناموسڵمانەکانی ناو دەوڵەت، دیاری دەکرێت، لە ڕێکخستنیشدا سیستمێکی مەدەنییە، چونکە تەوافوقی دەستوورییە و نوێنەرایەتی دەستە و ناسنامەکان دەکات لەسەر بنەمای باوەڕ و بەها و ڕێکخستنێك کە ئەو دەستوورە مەدەنییە تەوافوقییە لەسەریەتی بۆ هەموان دیاریی دەکەن، پشت ئەستوورە بە ویستی گەل و دید و بەها و کێشەکانی و ناوەرۆکەکەی ئیسلامیی و مرۆییە و لەتەك سروشتی مرۆڤ و ئامانجەکانی ڕێکە، ویستی میللەت لەسەر بەڕێکردنی کارەکانی پیادە دەکرێت دەسەڵاتدار و حکومەت و یاسا تەنها جێبەجێکارن، نەك بەپێچەوانەوە، بەمە دەتوانین بڵێین نەگونجانێك نییە لە نێوان مەدەنیەتی سیستم و مرۆیەتی بەها و ئامانجەکانی لەگەڵ موسڵمانێتی میللەت و بەرزیی ئامانج و مەبدەئەکانی، هەروەها نەگونجانێك نییە لە نێوان ئیسلامیەتی دەوڵەت و ئینسانیەتیدا.

کەواتە دەرئەنجامی سیستمی ئەم دەوڵەتە مەدەنییە ئیسلامییە مرۆییە ئەوەیە: زامنی ئازادیی بیروباوەڕ و سەلامەتی دەرهاویشتەکانە، پابەندبوونە بە دادپەروەری و خستنەگەڕی دەستگاکانی بانگەواز و هۆشیارکردنەوە و پەروەردە و فێرکردن و ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندن، بۆ خزمەتی میللەت، بەشێوەیەك میللەت باڵادەست دەبێت بەسەر حاکم و دەسەڵاتدا، حاکم و دەسەڵاتیش ڕاپەڕێنەر و پێسپێردراو و پاسەوانی دڵسۆزی بەرژەوەندیی میللەت و کۆمەڵگە دەبن، بە هەموو چین و توێژەکانیەوە.

بە دروستبوونی سیستمێکی وەها، حکومەت و دەستگاکانی لە وڵات و دەوڵەتی میللەتی ئیسلامییدا ڕەنگدانەوەی ویست و خواستی گەلە، نەك حکومەتێکی دوو ڕووی تاکڕەوی دیکتاتۆری گەندەڵ، خزمەت تەنها بە بەرژەوەندییەکانی خۆی دەکات، یان حکومەتێکی کەهەنووتی و دیکتاتۆری گەندەڵ کە بە ناوی خواوەندەوە، کۆمەڵە خەڵکێك دەسەڵات بسەپێنن بەسەر میللەتدا بۆ خزمەتکردنی بەرژەوەندیی تاقمێکی سیاسیی دیاریکراو، چونکە هەموو ئەم جۆرە حکومەتانە لە کۆتاییدا

دەسەڵاتێکی دیکتاتۆریی دەردەچن و دەبنە مۆڵگەیەکی بەهێز بۆ چەسپاندنی گەندەڵی و گەندەڵکاری و بەرژەوەندییە تایبەتەکان، لەگەڵ ئەمانەشدا مەسەلەی فرەڕایی و دەسەڵات گۆڕینەوە مەحاڵ دەبێت، وەك ئەمڕۆ دەبینین و سەرنجی حاڵی ئەو سیستمە تێکەڵە عەلمانی و ئایینە کەهەنوتییانە دەدەین، کە چۆن چنگیان گرتووە بەسەر کاروباری زۆربەی وڵاتە ئیسلامییە بەدبەختەکاندا و داهات و سەروەتیان تەخشان و پەخشان دەکەن.

گرنگ ئەوەیە بزانین لەم سیستمە مەدەنییە ئیسلامییەدا کە حکومەت و دەسەڵات هیچ شەرعیەتێکیان نییە، تەنها شەرعیەت و دەسەڵاتێك نەبێت کە لە میللەت و گەلەوە بە هەموو پێکهاتەکانیەوە وەرگیرا بێت، هیچ حکومەتێکیش نامێنێتەوە و حکومەتداریی ناکات تەنها بە ویست و ڕەزامەندیی میللەت نەبێت لەسەر بەرنامەو شێوەی ڕاپەڕاندنی ئەو حکومەتە، بۆیە لەم سیستمەدا شەرعیەت و گوێڕایەڵی بۆ هیچ دەسەڵاتێك نییە، تەنها بۆ ئەو دەسەڵاتانە نەبێت لەناو میللەتو خواستەکانیانەوە هەڵقوڵابن، لە حاڵەتی سەرەڕۆیی و لە ڕێلادانیشدا "کە توندوتیژی لە ململانێی سیاسییدا نابێت هەبێت لەناو کۆمەڵگە و دەوڵەتی ئیسلامییدا، وەك لە فەرموودەکەدا هاتووە (وتیان ئەی پێغەمبەری خوا ئایا جەنگیان لەگەڵ نەکەین؟ فەرمووی: نەخێر تا نوێژ دەکەن)"، بەڵام ئەمە بەو مانایە نایەت کە میللەت و گەل (لە کاتی ناچاریدا) ئەگەر لە ئامۆژگاری و ڕەخنە شکستیان هێنا، ئیتر مافیان نییە سنوورێك بۆ ئەو سەرەڕۆیی و لادانی حکومەتە دابنێن، بەوەی میللەت بەرەکە لە ژێر پێی تاقم و دەسەڵاتدارە لادەرەکان دەربهێنێت، بە پەنابردن بۆ بەرگریی بە کۆمەڵیّ ڕێگەی مەدەنییانە، گرنگترین ڕێگاش بەبیّ تێکدانی ئارامی کۆمەڵگە ناڕەزایی دەربڕین و خۆپیشاندان و یاخی بوونی مەدەنییانەیە، ئەمەش بۆ گەڕانەوەی مافەکان و ڕێگرتن لە ستەمکاریی و ڕاستکردنەوەی کەموکورتییەکانە، یان گەڕانەوەی دەسەڵات و شەرعیەتە بۆ شوێنی خۆیان، وەك لە فەرموودەکەشدا هاتووە (گەورەترین جیهاد وشەیەکی حەقە لە بەردەم دەسەڵاتدارێکی ستەمکاردا) یان

(گوێڕایەڵی هیچ بەندەیەك لە سەرپێچیکردنی پەروەردگاردا ناکرێت)، یان (گوێڕایەڵی پێویستە لەسەر هەموو کەسێك مەگەر فەرمان بە سەرپێچیکردن بدرێت، ئەوکاتە گوێڕایەڵی لەسەر کەس نییە)، یان (گوێڕایەڵی تەنها لە چاکەدا دەکرێت).

بەم تێڕوانینە ئاشکرایە کە (میللەتی ئیسلامیی) بە پلەی یەکەم تێڕوانین و پەروەردە و بانگەواز و فێرکردنی ئیسلامیی خۆی هەیە، هەروەها دەوڵەت و دەستوور و حکومەتی مەدەنی لەناو ئەو میللەتەدا مرۆیی و ئیسلامییە، واتە ئیسلامییە بە ناوەرۆك و ناسنامەشەوە، لەسەر ئەم بنەمایەش بواری جیاکردنەوە لە نێوان میللەت (وەکو دید و پەروەردە و بانگەوان) لەگەڵ سیاسەت و ئاڕاستەی دەسەڵاتداردا دروست نابێت.

هەر بەم تێڕوانینەش دەردەکەوێت کە میللەتی ئیسلامیی، میللەت یان دەوڵەت یان حکومەتی دیموکراسیی ماددیی عەلمانیی نییە، کە ئایین تیایدا ونە، هەروەها میللەت و دەوڵەت و حکومەتی مارکسیی بێ باوەڕی خۆسەپێن نییە، کە دژی ئایین بێت و بیروخێنێت، هەروەها میللەت و دەوڵەت و حکومەتی تێکەڵە (هجین)ی گەندەڵی دیکتاتۆریش نییە، کە ناسنامەی بزر کردبێت و ئایین تێیدا لە پەراوێزێکدا بێت و تەنها لە کاتی بۆنە و یاد و تازیەکاندا بیر بکەوێتەوە، هەروەك چۆن بۆ حکومەتە (کەهەنوتیە گەندەڵە دیکتاتۆرییەکە نییە ئایین بەکاربهێنێت بۆ بەرژەوەندیی تایبەت و تێرکردنی تاقمێکی تایبەت)، بەڵکو میللەتێکی ئیسلامیی بە ئاکارە، لە هەمانکاتدا دەوڵەت و حکومەتێکی مەدەنیی شورایی ئیسلامییە، بەرێکەوتن و هەرەوەز لەسەر چاکە و خۆپارێزی پێکدێت.

ئابەم گیانە هۆشیارییەی میللەت و ویست و خواستیەوە، کاروباری ئایین و بەهاکان بڵند رادەگرێت، دید و بیروباوەڕ و ئازادییە مرۆییە ژیارییەکان دەپارێزرێت، لە بەرژەوەندییەکانی میللەت و توێژەکانی گەل و چەوساوەکان پارێزگاری دەکرێت، سەرزەوی ئاوەدان دەکرێتەوە، دادپەروەری لەناو هەموو خەڵکدا دەچەسپێنرێت،

هەموو ئەمانەش نایەتەدی کاتێك نەبێت کە گۆڕانخوازان لە گرنگیی دەستگاکان و وادە و بەڵێن و ئەرکەکانیان تێبگەن.

گەر وانەبێت، ریفۆرمخوازان (إصلاحیون) زۆری پێناچێت خۆیان دەکەونە ناو داوەکەوە و کۆتایی بە خۆیان و شوێنکەوتەکانی خۆشیان دێت و دوور نییە وەك خەڵکانی پێشوو ئەمانیش بەرەو ستەم و دیکتاتۆریەت بچن.

لێرەوە بیریار و گۆڕانخوازەکان نابێت بەرنامە و هزرە و ئیسلاحییەکانیان تەنها لەسەر ئامانج و مەبەستی باڵاو هیواو وادەی رازاوە و تیۆری سۆزی جەماوەر بنیات بنێن.

بەڵکو پێویستە بنیاتی بەرنامەی خۆیان لەسەر ئامانج و مەبەستی باڵا و وادەی راستگۆیانە بنیات بنێن، کە پشت ئەستوورن بە کۆمەڵە دەستگایەکی کرداریی تێروتەسەل، لەوێوە جەماوەر توانای بڕیاردانی دەبێت و چاودێری راپەڕاندنیان دەکات، هەر جەماوەریش دەتوانێت چاودێریی دەسەڵاتی راپەڕاندن و لێپێچینەوەیان لەگەڵ بکات، بواری دیکتاتۆریەت نەدات، دەسەڵاتەکانیش هەموو لە دەستێکدا خڕ نەکاتەوە، یان نایخاتە چەند دەستێکەوە بەبێ لێپرسینەوە و چاودێری.

جا پێویستە میللەت لە بازنەیەکی خەیاڵی بەتاڵدا نەسوڕێتەوە و نەکەوێتە داوی خەونی بەربڵاو و کەراماتی بێ بەڵگەوە، چونکە گەشە و ئاوەدانکردنەوە و قەڵاچۆکردنی گەندەڵی و دیکتاتۆری و هەژاری و ستەم، بە خەیاڵ ناکرێن، بەڵکو پێویستی سەرشانی بانگخوازان و بیریاران و رابەرانە، کە مەبەستیانە میللەت ئیسڵاح بکەن و خەبەریان کەنەوە، بەڵکو لەسەریانە بەراوردی سەرکەوتوویی و خزمەت بە ئەنجامی کارەکان بکەن نەك بە لاف و گەزاف، پشت بەو قسە شیرینانە ببەستن کە هیچ دەستگایەکی جێبەجێکاریان بۆ دانەنراوە، تەنها سیاسییە قسەزان و خاوەن بەرژەوەندییەکان وادەی دەدەن، کە وەکو بەنج بەکاریدەهێنن بۆ سڕکردنی میللەت و گەلان، بەتایبەت ئەوانەی هۆشیار و رۆشنبیرنین و دەستگاگەلێکیشیان نییە بۆ چاودێریی راپەڕاندن و رێگرتن لە زیادەڕۆیی.

ئەگەر سەرنجی ئەدەبیاتی تاقمە سیاسیی و رۆشنبیرەکانی سەر بە دەسەڵات ـ ئایینی یان نا ئایینی ـ بدەین، بە درێژایی مێژوو دەبینین خاڵی هاوبەشی نێوانیان زیادەڕەوییە لە وادەی قەبە و قسەی لوسکردن، ئەم تاقمانە کۆکن لەسەر قسەی شیرین و وادەی درۆدان و هەوڵی خەیاڵیی بۆ ئیسلاحکردن و دامەزراندنی کۆمەڵگەیەکی دادپەروەری و ئاوەدانخواز، بنەبڕکردنی گەندەڵی، قسەی بۆشکردن لەسەر پلانی گەشەپێدان و چاککردنی بواری فێرکردن و تەندروستی، داهات کۆکردنەوە، راماڵینی هەموو هۆیەکانی هەژاری و نەخۆشی، بوژاندنەوەی پیشەسازی و بازرگانی، بە کورتی هەر شتێکیان بەخەیاڵدا دێت و بیروهۆشیان بەلایدا دەچێت، ئیتر وادەی پێدەدەن و دەیخەنە ئەستۆی خۆیان.

کەچی ئەم تاقمە دەڕوات و ئەویان دێت، ئەم حکومەت دەڕووخێت و حکومەتێکی دیکە دادەمەزرێت، دەوڵەت لە دوای دەوڵەت دروست دەبێت، قسەی لووس و وادە و بەنج کردن هەر بەردەوامە، بێئەوەی هیچ دەستگایەکی دەستووریی بۆ راپەڕاندنیان رێکخەن، رۆژانە وادەکانیان دووبارەی دەکەنەوە، بەبێ ئەوەی ئەو قسە و بەڵێنانە هیچ شوێنەوار و کەڵکێك بە حاڵی ئەو گەلانە بگەیەنێت، چونکە دەستگا و ئالیەتێ جێبەجێکردنیان نییە، بۆیە هەمیشە لە خراپەوە بەرەو خراپتر دەچن.

تاوەکو لە هۆی ئەوەش نەگەین کە ئەم رژێم و دەسەڵاتدارانە ـ بە چاوپۆشی لە ئاراستەی ئایینی و نائایینییان ـ بۆچی دەگەنە ئەو دیکتاتۆرییەت و گەندەڵی و گەندەڵیکردنە، کە مێژوویەکە پێیەوە دەتلێینەوە، ناتوانین سنوورێك بۆ ئەو خولانەوە بێهودەیەی جەماوەر لەو بازنە بۆش و بێ کەڵکانەدا دیاری بکەین، هەرچەند ناو و سیستەمەکان دەگۆڕێن و رووکارەکان ئاڵوگۆڕ دەبن، بەڵام هەروەك خۆیان ماونەتەوە.

گرنگترین هۆی ئەم دیاردە ترسناکە شەیتانیەش، ناهۆشیاری و بێئاگایی جەماوەرە لەو رێباز و بەرنامانەی کە رێڕەوی حکومەتەکان رێکوپێك دەکەن و سنوور بۆ دیاردەی لێکئالانی گەندەڵی و دیکتاتۆری دادەنێن.

ئەم دیاردە ترسناکەش هیچ لەمپەرێك بەرەو رووی ناوەستێت و ناتوانێت ریشەکێشی بکات، جگە لە پێکهێنانی کۆمەڵە دامەزراوەیەکی دەستووریی کارای تێروتەسەل، کە کار و کارگێڕییەکان رێك بخات، دەسەڵاتەکان لێك جیابکاتەوە و سنووربەندیان بکات، کۆمەڵە یاسا و سیستمێك دارێژێت کە سەلاحیات و پسپۆڕی و بوارەکان دیاری بکات، هەروەها لێپرسینەوە و چاودێریی لەخۆبگرێت، ئەگەر بەم شێوەیەی لێبێت بڵاوبوونەوەی گەندەڵی سەخت دەبێت و دەسەڵاتیش لە دەستێك یان چەند دەستێکی دیاریکراودا کۆنابێتەوە، کە هەر خۆیان بیبڕێن و بیشیدوورن، ئەو کاتەش حەز و ئارەزوو و بەرژەوەندیی تایبەت هەرگیز نابنە داڕێژەرەی سیاسەت.

خاڵی دەستپێکردنی ئەم چارەسەرەش هۆشیاربوونەوەی میللەتە، لە بایەخداریی دەزگاکانی یاسارێژیی و راپەڕاندن، لێپرسینەوە و چاودێریی، پەروەردە، فێرکردن و راگەیاندن، چونکە لە کۆتاییدا ئەوە میللەتە ـ بە هۆشیاریی خۆی و بوونی ئەم دەستگایانەوە ـ دەبێتە گرنتیدەری راپەڕاندنێکی دروست، هەر ئەویشە کە دەستگاکان وەها کارا دەکات، کە بەشداربن لە دامەزراندنی بنکەی جەماوەریی و کارایان دەکات لە رێنمایی رێڕەوەکەیدا، کەواتە هۆشیاریی میللەت و دەزگا جیاوازەکانی بە فەرمی و نافەرمییەوە، ئەمانە خاڵی دەستپێکردنن، هەر ئەمانەشن وا لە جەماوەر دەکەن ببنە جەستەیەکی رێکخراوی پتەو و یەکگرتوو، کە بەبێ ئاگاداری و راوێژ و رازیبوونی ئەو هیچ شتێك ناکرێت، رێگەش نادات بە هۆی بوونی ئەو رێکخراوانەوە ئەندامەکانی میللەت تاك بکرێنەوە، بەڵام گۆشەگیر و بێ دەسەڵات و تەرا بکرێن لە یەکتری و بیانکەن بە ڕانە مەڕێك و چۆنیان ویست وا لێیان بخوڕن و نەهێڵن بزانن لە دەوروبەریان چی روودەدات.

بۆیە هۆشیاریی میللەت و دامودەزگاکانی، ئەو قەڵغانەیە کە میللەت و بەرژەوەندییەکانی پێ دەپارێزێت و ناهێڵێت خاوەن بەرژەوەندییە تایبەتەکان، بەهۆی زۆر و لێزانینی خۆیان، میللەت فریو دەن و سەریان لێبشێوێنن.

بەو شێوە ئێمە دووپاتی دەکەینەوە کە ڕێگای جێبەجێکردنی پرۆژەی ئیسلاحی سیاسیی ئیسلامیی، لە هۆشیاریی بیرمەند و پیاوانی ئیسلاحی ئیسلامییەوە دەستپێدەکات و هەنگاو دەنێت.

لێرەدا مەسەلەیەك ماوە کە دەبێتە ئەرکی بیریار و پەروەردەکار و ئیسلاحییەکان کە بە لێکۆڵنەوەی زانستیانە لێیبڕوانن، تا بڕیاری لەسەر بدەن، بە گوێرەی حاڵی هەر میللەت و وڵاتێکی ئیسلامیی لە رووی کۆمەڵایەتیی و سیاسییەوە چۆنی بۆ بلوێت بڕیاری لەسەر بدەن، مەسەلەکەش دیاری کردنی ئەو تەمەنەیە کە هاووڵاتی تیایدا بەشداری لە دروستکردنی بڕیاری سیاسیی و تەشریعیدا دەکات، بەتایبەت ماف دەنگدان و کاندیدبوون، ئەمەش بۆ ئەوەی لەو پشێوییەی کە لە سیستمە دیموکراسییە رۆژئاواییەکاندا بڵاوە، قوتار ببن، چونکە بەرژەوەندیخوازان ئەو پشێوییەیان قۆستۆتەوە تا لەو ڕێگاوە کۆمەڵێك سەرکردەی خراپی گەندەڵ بەرهەم بهێنرێت تا فریودان و ئاراستەکردن و فشارخستنە سەریان ئاسان بێت، وەك حاڵی وڵاتە رۆژئاواییەکانی ئەمڕۆکە دەبینین.

لە گرنگترین هۆکارەکانی ئەم پشێوی و تێکچوونەش لە دیاریکردنی تەمەن، باج وەرگرتنە، کە کراوەتە پێوەریش بۆ دیاریکردنی ماف دەنگدان، ئەمەش وایکردووە بڕیاری سیاسیی لە ژێر تیشکی کەناڵەکانی راگەیاندنی خاوەن بەرژەوەندیدا بدرێتە دەست خەڵکێکی سیاسیی گەندەڵ و خاوەن بەرژەوەندیی تایبەت، لە ڕێگای دەنگی زۆرینەوە لە زۆر وڵاتدا، ئەمانەیش لە خەڵکێکی هەرزە و منداڵکار پێکهاتوون، کە لە کاروباری ژیان و کۆمەڵگە هیچ تێناگەن، تەنها لە خەمی هەوەس و ئارەزووە سەرشێتەکانی خۆیاندان، ناشتوانن لە قووڵاییە رۆحی و کۆمەڵایەتییە جیاوازەکان تێبگەن کە چ کاریگەرییەکی ستراتیژییان لەسەر کۆمەڵگە دەبێت، بۆیە دەکرێنە هۆی بازرگانیی ئارەزووپەرستی و بەرژەوەندییە تاکەکان، تا حەزە ئاژەڵییەکان تەشەنە بکات، ئەمەش بۆ داڕووخانی کۆمەڵگە و لێکترازانی ئەندامەکانی سەردەکێشێت و بەهاو ئاکاری کۆمەڵگە لەناو دەبات.

خۆ ئەگەر ئەمە لە کۆمەڵگەی ماددیدا قبوڵبکرێت، کە زۆرینە تیایدا رادەکێشرێت بۆ بەدیهێنانی بەرژەوەندییە تایبەتە ناوچەییە تەسکەکان، ئەوا هەرگیز لە کۆمەڵگەی ئیسلامیی خاوەن رەوشت و رۆحیەت بەرزادا هەرگیز جێگەی نابێتەوە.

بۆیە سروشتی سیستمی شارستانی مرۆیی ئیسلامیی وا دەخوازێت کە تەمەنێکی گونجاو بۆ دەنگدان دیاری بکرێت، دیاریکردنەکەش لەسەر بنەمای هۆشیاریەك دەبێت، کە بتوانێت بە ئامرازە دروستە دارێژراوەکان چەند بەرژەوەندی تێدایە لەوەندەدا ئەنجام بدرێت، هەموو لایەنەکانی ژیانی کۆمەلایەتی ئیسلامییش رەچاو بکرێت، وەك مانای کۆمەڵگە، مانای خێزان، پاراستنی ئەخلاقی خێزان و منداڵ، پاراستنی مافی ئافرەت، رێگرتن لە بەدڕەوشتی و دەستدرێژیەك کە بەدڕەوشتی بڵاودەکاتەوە، ئەخلاق تێکدەدات و خێزان دەڕوەخێنێتو پەیوەندییەکان کز دەکات و بناغەکانی کۆمەڵەکە دەڕووخێنێت.

جا بۆ ئەوەی لاوازیی هۆشیاری و زاڵبوونی ئارەزووی راگەیاندنە بازاڕییەکان و بەرژەوەندییە مادییەکان زاڵنەبن، پێویستە واقیعی بین، چونکە لە سایەی ئەم ژیانە نوێیەدا دەبینین نەوەی تازە پێگەیشتوو بە خوێندنەوە لە بیستو یەك ساڵ تێدەپەڕێت هێشتا نەچووەتە بازاڕی کار و هاوسەرگیریی ئەنجامنەداوە، هێشتا خەریکی خوێندنە، واتە لە بەرپرسیارێتی کۆمەلایەتی و ئەخلاقی نەگەیشتووە، بۆیە دابەزاندنی تەمەنی دەنگدانی سیاسیی لە بیستو یەك ساڵییەوە بۆ هەژدە ساڵی، بێگومان لە بەرژەوەندی کۆمەڵگەدا نییە بە گشتیی، بەڵکو لە بەرژەوەندی ئەوانەدایە تەمەنی هەرزەکاریی و نەوجەوانی دەقۆزنەوە بۆ تێکدان و سەرلێشواندن و بڵاوکردنەوەی بەدڕەوشتی و بازاڕی بازرگانی خراپی خۆیان گەرمدەکەن، تا سەرکردایەتی نەشیاو و پێنەگەیشتوو بەناوی جەماوەرەوە هەڵبژێرن، بە بێ هۆشیاری ئەوەی کە ئەوان تەنها بۆ خزمەتی بەرژەوەندی خۆیان و بازرگانییکردنە نامەشروعەکانیان و خۆشکردنی ئاگری شەڕی ناو میللەتان ئەم بەرنامەیەیان دارشتووە.

بێگومان سروشتی کۆمەڵگەی موسڵمان و سروشتی ئامانجەکانی، پێویست دەکەن کە خزمەتی نەوجوان و هەرزەکاران لە لایەنی ماددی و مەعنەوییەوە بکرێت تا پێدەگەن و بەرپرسیارێتییە کۆمەڵایەتیی و سیاسیی و شارستانییە ئاوەدانخوازییەکەیان هەست پێدەکەن، ئەمەش بە بۆچوونی من لە زۆربەی کۆمەڵگە هاوچەرخەکاندا نایەتەدی، تا لاوان تەمەنیان دەگاتە بیستەکان، کەوا دەزانم تەمەنی بیستو پێنجساڵی نزمترین و گونجاوترین تەمەنەو لەگەڵ سروشتی سیستمی شارستانیی ئیسلامیی و ئامانجەکانی پێکدێتەوە، تا ئەو لاوانە شایستەی دەنگدانبن لە کاروباری گشتییدا، مەگەر بە شێوەیەکی زانستی لەناو سیستمی ئیسلامییدا تەمەنێکی دیکە بسەلمێنرێت، چونکە ئەم تەمەنەی لاوان ئەگەر هاوسەرگیریشیان ئەنجامدنەدابێت و خێزانیشیان پێکەوە نەنابێت، بەڵام دەیگەیەنێتە بازاڕی کار و هەست بە بەرپرسیارێتی کردن و تێگەیشتن لە بوارە جیاوازەکان، دەشبێت دیاریکردنی تەمەن و دەنگدان لە سیستمی سیاسیی ئیسلامییدا لەبەر هەستیاری رو هەستیاریی دەرەنجامەکانی، تەنها چاولێکەری سیستمە سیاسییەکان نەبێت لە شارستانییەکانی دیکە، چونکە سروشتی سیستمەکانی دیکە جیاوازە لە سروشتی سیستمی ئیسلامیی، هەروەها بەرپرسیارێتی و بایەخ پێدراوەکانی جیاوازە لە سیستمەکانی دیکە، بۆیە دەبێت تەمەن دیاریکردن جێگەی لێکۆڵینەوە و وردکردنەوە و هەڵسەنگاندنی جددی بێت لە کۆمەڵگەی ئیسلامییدا، بۆ ئەوەی دڵنیابین کە بڕیارەکە بە ئەنجامی بەشداربوونێکی پێگەیشتوو و هۆشیارانەمان دەگەیەنێت لە دروستکردنی بڕیاری سیاسییو کۆمەڵایەتی ئیسلامییدا، بە شێوەیەک کە لە دەرەوە و ناوەوە خزمەت بە میللەت و کۆمەڵ و خێزان و تاکەکانیش بکات، لە دیدگایەکی دادپەروەرانەو پێکەوەبوونی نێوان تاکەکانی میللەت و مرۆڤایەتیش بە گشتیی.

لێرەدا پرسیارێك سەرهەڵدەدات، پرسیارەکەش ئەوەیە: میللەت لە کوێوە ئەم پرۆسە چاکسازییە دەستپێبکات؟ کادرانی چاکسازیی ئیسلامیی ئەم پرۆسەی ڕابوون

و چاکسازی بونیاتیانه له کوێوه هەنگاو بۆ بهاوێژن؟ چۆن چۆنی دیکتاتۆریەت و گەندەڵی له یەکئالاو له بیر و ناخی میللەتدا قەلاچۆ دەکرێت؟

لەبەر رۆشنایی ئەو بابەتانەی باسمانکرد، وەڵامەکە ئەوەیە: یەکەم هەنگاو له لایەن بیریار و پەروەردکارانەوه دەستپێدەکات، بەوەی جیهانبینی و دیدی گەردوونی و شارستانی ئیسلامیی روونبکەنەوەو به تەواوی نیشانیانبدەن، تا له بیروهۆشی میللەتی موسڵمانەکاندا ئەمه دەچەسپێت و به هەڵێنجراوێکی قورئانی دەزانن، تێشدەگەن له سروشتی جێنشینی سەرزەویی مرۆڤ و ئەرکی ئاوەدانکردنەوه و ژێربارخستنی، هەموو وزەکان به خەرج دەدەن له پێناوی ئاوەدانکردنەوەکەدا.

چونکه ئەم دیده قورئانییه له راستییدا بەرجەسته کردنێکی (مانای مرۆڤه) و دەرککردنه به حەقیقەتی سروشت و وزه و تواناکانی مرۆڤ، هەروەها تێگەیشتنه له ئامانج و بوونی مرۆڤ و ئەرك و رۆڵی لەم گەردوونەدا.

ئەم دیده گشتگیره قورئانییەش به هیچ شێوەیەك زۆرکاریی و کۆڵێك نییه که له سروشتی چاکەخوازی مرۆڤ و یاساییبوونەوه دووربن، واته دیدی ئیسلامیی بۆ مرۆڤ و بوونەوەر و ژیان که له راستییدا خۆدۆزینەوه و ژیان فێربوونی هەردوو دنیایه.

بێگومان دەرخستنی ئەم دید و جیهانبینیه ئیسلامییەو و ماڵینی تەپوتۆزێك که رووخساری ئەم جیهانبینیەی داپۆشیوه، پێویستی به چاکسازیی بەرنامه و شێوازی پەروردە و پاڵفتەکردنی کەلتووره.

ئەم سەرەتای دارشتن و پتەوکردنەی پایەی دید و هۆشیاری و چاکسازییه له باوەڕ و زانست و پەروەردەدا، که میللەت بەخۆبەخشانه پشتیوانی ماددی و مەعنەوی دەکات، ئەمه ئەرکی بیریار و پەروەردەکارانه، هەروەها ئەرکی هەموو توێژە چاکەخوازەکانه که خۆیان به پشتیوانی بزووتنەوەی چاکسازیی ئەو بوارانه دەزانن، ئەم دیده بگەیەننه جەماوەر، هەر له خێزان و باوك و دایکەوه که به سروشتی خۆیان زیاتر خەمخۆری رۆڵەکانیانن و بەردی بناغەی دەستپێشخەری گۆڕان

و چاکسازین، تا دەگاتە قوتابخانە، مامۆستا، پێشنوێژ و وتارخوێنانی مزگەوت، هەروەها کەناڵەکانی ڕاگەیاندن و فێرکردن بە هەموو لق و پۆپەکانیەوە.

بەو شێوەیە لە هەموو بوارەکانی فیکری و کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسیی و ئاوەدانکردنەوەدا، بنکەیەکی بەهێز دروست دەبێت بۆ بەرەو پێشبردنی بزووتنەوەی چاکسازیی و گۆڕانکاریی و دامەزراوەیی گشتگیر و تێروتەسەل، چونکە ئەگەر خەڵکەکە دەرکیان بە ناوەرۆکی کەموکورتییەکە کرد و ڕێگەی چاکسازیشیان دۆزیەوە، لە ئامرازەکان گەیشتن بەدیلیشیان دەستکەوت، خێزان و مامۆستایان و ڕاگەیاندنکاران (واتە کادرانی جەماوەر) بە تەواوی لەو هاوکێشانە حاڵیبوون، ئەوکاتە گۆڕانکاری و چاکسازی و ڕاستەڕێگرتنەبەری کاروان دەستپێدەکات و دەبێتە سەرەتایەکی مسۆگەر و ئەنجامەکەشی هەر مسۆگەر دەبێت (لا یغیر الله ما بقوم حتی یغیروا ما بأنفسهم) (من شب علی شئ شاب علیه) (کما تکونوا یولّ علیکم).

بەراستی بەبێ هەوڵی بیریار و پەروەردەکار و چاکسازەکان و خەمی باوك و دایکان، هەرگیز میللەت و جەماوەر ڕێگە دەرناکات و توانای پێگەشتنیشیان نییە، چونکە پشتبەستن لە پێگەیاندندا بە سیستمە دیکتاتۆرە گەندەڵە فەرمی و نافەرمیەکان بۆ چاکسازی و گۆڕانکاری، کەڵکێك نابەخشێت، چونکە ئەم دەزگایانەی پێگەیاندن لە هەموو دەسەڵاتێکدا هەوڵی هێشتنەوەو بەهێزکردنی ئەو حاڵەتە چەسپاوە دەدەن کە هەیە، نەك گۆڕینی.

ئەو دەزگایانەش هەر گۆڕانکارییەك ئەنجامدەن بۆ بەهێزکردنی ئەو ڕژێمە و حاڵەتە چەسپاوەکەیەتی نەك گۆڕینی، کەواتە تەنها بیریار و پەروەردەکار و چاکساز و باوك و دایکانن دەتوانن کلیلی دینەمۆکە ئیش پێبکەن‌و بزووتنەوەی گۆڕانکاری لەناو کۆمەڵگەدا دەستپێبکەن دەتوانن کاروانەکە ڕێنموونی کەن، دید و جیهانبینی و ڕێبازی بیر و پەروەردەکردن سەرلەنوێ بنیاتبنێنەوەو پاڵفتەی کەلتوور بکەنەوە.

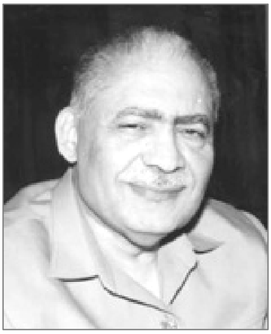
دوای ئەو کارەیان دەزگاکان و شێوەی ژیانی ڕاست و دروست لە دەرەوە و ناوەوە دابمەزرێننەوە، هەنگاوی دووهەمیش بە گۆڕینی کادرانی سیستمەکان و

ناوەرۆکی دەزگاکان دەبێت، تا گەیشتن بە ئامانجەکانی میللەت، بە ورە بەرزکردنەوە و گەشەپێدانی وزەی رۆڵەکانی، ئەوکاتە میللەت رۆڵی شارستانی و چاکخوازیی خۆی بەدەست دەهێنێتەوە.

کەواتە دەستپێکردن لە چاکسازی دید و بیر و ویژدان و پاڵفتەکردنی کەلتوورەوە دەستپێدەکات، بە چاکبوونی ئەو دیدە و تەندروستبوونی بیر و پاڵفتەی کەلتوورەوە، کاروانەکە دەکەوێتەڕێ و رەوڕەوەی ژیان دەگۆڕێت، ئەوکاتەیش ئامانجەکانی میللەت لە برایەتی و یەکسانی و دادپەروەری و بانگەوازی خێر و ئاشتی، بە دیدێن و رێگاکانی خۆشگوزەرانی و هاوکاری لە پێناوی بنیاتنان و ئاوەدانکاری و داهێناندا زۆر دەبن.

دواوتەشمان سوپاس و ستایشکردنی پەروەردگارمانە.

د. عەبدولحەمید ئەحمەد ئەبوسلێمان

* سـالّی ١٣٥٥ك/١٩٣٦ز لـە مەککـەی پـیرۆز لـەدایك بووە.

* قۆنـاغی سـەرەتایی و دواناوەنـدی لـە مەککـە تـەواوکردووە و لـە ١٩٥٥ لـە قوتابخانـەی ئامـادەیی نێردراوان بۆ دەرەوە دەرچووە.

* سالّی ١٩٥٩ بەکالۆریۆسی لە بازرگـانی لـە زانکـۆی قاهیرە بەدەستهێناوە.

* سالّی ١٩٦٢ ماستەری لە زانـستە سیاسـییەکان لـە کۆلێـژی بازرگـانی زانکـۆی قاهیرە وەرگرتووە.

* سالّی ١٩٧٣ دکتۆرای لە پەیوەندییە نێودەولّەتییـەکان لـە زانکـۆی پەنـسلڤانیا بەدەستهێناوە.

* لـە نێـوان سـالاّنی ١٩٦٤ – ١٩٨٦ سـکرتێری کۆبوونـەوەکانی ئەنجومـەنی پلاندانان و دواتر ئەندامی ئەنجومەنی وانەبێژی کۆلێژی زانسته کارگێڕییەکان (کۆلێژی بازرگانیی جاران)ی زانکـۆی شـا سـعوود (زانکـۆی ریـازی جـاران) و سـەرۆکی بەشـی زانسته سیاسییەکان بووە.

* یەکێکـە لــە دامەزرێنـەرانی یـەکێتیی خوێنـدکارانی موسـلّمانی ویلایەتـە یەکگرتووەکان و کەنەدا و یەکێتیی ئیسلامیی رێکخراوە خوێندکارییەکان و کۆمەلّـەی زانا کۆمەلّناسە موسـلّمانەکانی ویلایـە یـەکگرتووەکان و کەنـەدا و نـەدوەی جیهـانیی لاوانی موسلّمان لە شانـشینی عەرەبـستانی سـعوودی و پـەیمانگای جیهـانیی فیکـری ئیسلامیی لە ویلایە یەکگرتووەکانی ئەمریکا.

* سکرتێری گشتیی دامەزرێنەری سکرتاریەتی گشتیی نـەدوەی جیهـانیی لاوانـی موسـلّمان لـە ریـاز، یەکـەمین سـەرۆکی پـەیمانگای جیهـانیی فیکـری ئیـسلامیی،

بەڕێوەبەری پێشووی پەیمانگای جیهانیی فیکری ئیسلامیی و سەرۆکی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری قوتابخانەکانی (منارات الریاض) تا ساڵی ١٩٧٤، سەرۆکی دامەزراوەی گەشەپێدانی منداڵان و دامەزرێنەر و سەرۆکی پێشووی کۆمەڵەی زانا کۆمەڵناسە موسڵمانەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و کەنەدا.

* بەڕێوەبەر و دامەزرێنەری زانکۆی ئیسلامیی جیهانیی لە مالیزیا ١٩٨٨ – ١٩٩٩.

* ژمارەیەك کتێب و باسی زانستی سەبارەت بە تیۆریزەکردنی ئیسلامییانەی ریفۆرم و گۆرانکاری ناو ئوممەت و تازەکردنەوەی هزری ئیسلامیی نووسیوە.

لە دانراوەکانی:

١ـ بیردۆزە ئابوورییەکانی ئیسلام: فەلسەفە و میکانیزمی هاوچەرخ، ١٩٦٠.

٢ـ بیردۆزە ئیسلامییەکانی پەیوەندییە نێودەوڵەتەکان: ئاراستەگەلێکی نوێ بۆ هزر و میتۆلۆژیای ئیسلامیی، ١٩٧٣.

٣ـ قەیرانی عەقڵی موسڵمان، ١٩٨٦.

٤ـ لێدانی ئافرەت وەك چارەسەرێك بۆ کێشەکانی ژن و مێرد، ٢٠٠٢.

٥ـ منداڵی، رەهەندی ون لە پرۆژەی ریفۆرمی ئوممەت، ٢٠٠٣.

پەیمانگای جیهانیی فیکری ئیسلامیی

دامەزراوەیەکی فیکریی ئیسلامیی رۆشنبیریی سەربەخۆیە، لە سـەرەتای سـەدەی پانزەیەمی کۆچی (١٤٠١ك ـ ١٩٨١ز) لە ویلایەتە یکگرتووەکـانی ئـەمریکا دامـەزراوە، تا کار بۆ ئەم خالانەی خوارەوە بکات:

– فەراهەمهێنانی تێڕوانینی گشتگیرانەی ئیسلام، لەپێناو تەئـسیلکردنی مەسـەلە هەنووکەییەکانی ئیسلام و روونکردنەوەیان، هەروەها لەپێناو پێکەوەگرێـدانی بـەش و لقەکان بە هەمەکییەکان (الكليات) و مەبەست و ئامانجە گشتییەکانی ئیسلام.

– گێڕانەوەی ناسنامەی فیکریی و رۆشنبیریی و ژیـاریی بـۆ ئوممـەی ئیـسلامیی، ئەویش لە میانەی چـەند هـەوڵ و کۆشـشێکی بەئیـسلامکردنی زانـستە مرۆڤایـەتیی و کۆمەڵایەتییەکان و چارەسەرکردنی مەسەلەکانی فیکری ئیسلامیی.

– چاکسازی لە پرۆگرامەکانی فیکری ئیسلامیی هاوچەرخدا، بـۆ ئـەوەی ئوممـەی ئیسلامیی توانای دووبارە گەڕاندنەوەی شێوە ژیانە ئیسلامییەکەی خـۆی و هـەروەها رۆڵـی خـۆی لـە ئاراسـتەکردنی کـاروانی ژیـاریی مرۆڤایـەتی و بەرچاورۆشـنکردنی و گرێدانی بە بەها و ئامانجەکانی ئیسلامەوە، هەبێت.

پەیمانگا، بۆ بەدەستهێنانی ئامانجەکانی چەند هۆکارێك دەگرێتەبەر لەوانەش:

– بەستنی کۆنگرە و سیمیناری زانستی.

– هاوكاريی هەوڵ و كۆششی زانا توێژەرەوەكانی زانكۆ و بنكەكانی توێژینـەوەی زانستيی و بڵاوكردنەوەی بەرهەمە زانستييە نايابەكان.

– ئاراسـتەكردنی توێژینـەوە زانـستی و ئەكاديمييـەكان لـەپێناو خزمـەتكردن بـە فيكر و مەعريفە.

هەروەها پەيمانگا چەند نووسينگە و لقێكی لە پايتەختی وڵاتە عەرەبی و ئيسلامييەكان و وڵاتانی تريش هەيە، كە لەڕێگەيانەوە كار و چالاكييە جۆراوجۆرەكانی خۆی ئەنجام دەدات، هەروەها چەند ڕێكەوتننامەيەكی لەگەڵ ژمارەيەك زانكۆی عەرەبی و ئيسلاميی و خۆرئاوايی لە سەرانسەری جيهاندا بۆ هاوكاريی زانستی هاوبەش، هەيە.